

JULIUSZ S. TYM
(Akademia Sztuki Wojennej)

Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych w latach 1940–1947. Stan badań i perspektywy rozwoju (część 2)¹

W odniesieniu do ważnej, aczkolwiek często pomijanej problematyki „broń i barwy” wskazać należy, że w zakresie techniki wojskowej interesujące są ustalenia przede wszystkim zmarłego już Janusza Magnuskiego², a także Tomasza Basarabowicza³, Andrzeja A. Kamińskiego⁴ oraz Janusza Ledwocha⁵. Dzieje wojsk pancernych Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) stara się popularyzować Zbigniew Lalak⁶. Ważna jest również problematyka mundurów i znaków PSZ oraz znaków zaszczytnych. Jedno z pierwszych opracowań poświęconych tej problematyce ukazało się w 1990 r. i do dziś pozostaje

¹ Część 1 zob. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, nr 4 (270), s. 25–47.

² J. Magnuski, *Czołg szybki Cromwell*, „Typy Broni i Uzbrojenia” (TBiU) 1994, z. 163; *idem*, *Samochód pancerny Staghound*, TBiU 1993, z. 154; *idem*, *Wozy bojowe Polskich Sił Zbrojnych 1940–1946*, Warszawa 1998.

³ T. Basarabowicz, *Organizacja łączności w brytyjskich i polskich jednostkach broni pancernej na Zachodzie w latach 1944–1945*, „Militaria XX wieku” 2008, nr 1 (5).

⁴ A. A. Kamiński, *Od „Acromy” do „Zwycięzcy”. Nazwy własne i znaki rozpoznawcze pojazdów stosowane w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, cz. 1–8, Kraków b.d.w. Zob. także: *idem*, *Oznakowania pojazdów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, Czerwonak 2019; A. A. Kamiński, T. Szczerbiński, *Pojazdy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1947*, Gdańsk 2008.

⁵ J. Ledwoch, *Polskie Shermany*, Warszawa 2003.

⁶ Z. Lalak, A. Kamiński, *Artyleria samobieźna w Polskich Siłach Zbrojnych 1940–1945*, Warszawa b.d.w.; Z. Lalak, *Pułk 4. Pancerny „Skorpion”. Regiment 4th Armoured „Scorpion”*, Warszawa 2003; *idem*, *Broń Pancerna w PSZ 1939–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2005; *idem*, *Kawaleria pancerna w PSZ 1940–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2006.

podstawowym kompendium wiedzy na ten temat⁷. W 1997 r. w wydawnictwie Oddziału Poznańskiego Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy opublikowano artykuł naukowy Romana Medwicza poświęcony problematyce munduru wojska PSZ⁸. Od lat Instytut Tarnogórski w ramach serii wydawniczej „Barwa Żołnierza Polskiego” publikuje opracowania poświęcone znakom PSZ⁹. Na temat orłów wojskowych pisze Tomasz Zawistowski¹⁰. W ten nurt wpisuje się również popularyzatorska, lecz starannie opracowana seria wydawnicza „Śladami polskich gąsienic. Polskie oddziały pancerne na Zachodzie”, która składa się z 30 zeszytów, a ukazywała się w latach 2014–2015.

Omawiając stan badań nad dziejami wojska Polskich Sił Zbrojnych, nie można pominąć dokonania obcej historiografii. Poza wymienionymi już wcześniej oficjalnymi syntezami wysiłku zbrojnego państw *Commonwealth* w II wojnie światowej wskazać należy również na liczne opracowania historyków zachodnich dotyczące działań w kampanii na Półwyspie Apenińskim oraz w północno-zachodniej Europie w latach 1944–1945¹¹. W 1983 r. ukazała się książka Richarda Lamba poświęcona marszałkowi Bernardowi Montgomery’emu, w której po raz pierwszy w historiografii przedstawiono intrygę, której ofiarą padł gen. Stanisław Sosabowski¹². Na ten temat w ostatnich latach pisali również Lloyd Clark, który uwypuklił negatywną rolę gen. Frederica Browninga, oraz William F. Buckingham, który poświęcił 1 Samodzielnej Brygadzie Spadochronowej (SBS) cały rozdział¹³. Spośród wielu prac o różnym ciężarze gatunkowym za najwartościowsze z punktu widzenia udziału jednostek polskich w zmaganiach w tych dwóch kampaniach

⁷ J. Murgrabia, *Symbole wojskowe Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1946*, Warszawa 1990.

⁸ R. Medwicz, *Polski mundur wojska lądowego w Wielkiej Brytanii w latach 1940–1946*, „Arsenał Poznański” 1997, nr 19, s. 12–27.

⁹ M. Wroński, *Barwa 9. Batalionu Strzelców Flandryjskich – zarys monograficzny*, Londyn–Tarnowskie Góry 2001; *idem*, *Monografia Znak Pułkowego 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1944–1947)*, Tarnowskie Góry–Londyn 2011.

¹⁰ T. Zawistowski, *Orły do czapek w 2. Korpusie Polskim*, b.m.w. 2016.

¹¹ M. Blumenson, *Breakout and Pursuit*, Washington 1961; P. Carell, *Alianci lądują! Normandia 1944*, tłum. K. Szarski, Warszawa 2006; C. Chant, *The Encyclopedia of Code Names of World War II*, London 1986; L. F. Ellis, *History of the Second World War. Victory in the West*, t. 1, London 1962; E. Florentin, *The Battle of the Falaise Gap*, Elek Books 1965; *idem*, *Kocioł Falaise*, tłum. J. Kołodziejski, Warszawa 1965; S. W. Mitcham jr, *Retreat to the Reich. The German Defeat in France 1944*, Mechanicsburg 2007; R. H. Roy, *1944: The Canadians in Normandy*, Ottawa 1984; C. Wilmont, *The Struggle for Europe*, London 1952.

¹² R. Lamb, *Montgomery in Europe. Success or Failure?*, London 1983.

¹³ L. Clark, *Arnhem. Operation Market Garden, September 1944*, Toronto 2000; W. F. Buckingham, *Arnhem 1944*, Stroud 2002.

wojennych uznać należy najnowsze publikacje. Wśród opracowań poświęconych kampanii włoskiej wyróżniają się publikacje Petera Caddicka-Adamsa, Freda Majdalany'ego, Matthew Parkera i Harveya Sarnera, dostrzegające polski wysiłek zbrojny¹⁴. Z kolei w odniesieniu do kampanii w północno-zachodniej Europie cenne są ustalenia Paula Latawskiego i Briana A. Reida, które dotyczą polskiej 1 Dywizji Pancerniej (DPanc.)¹⁵. Na temat Cichociemnych i polskiej sekcji *Special Operation Executive*, w tym planów użycia brygady spadochronowej w Kraju, pisali Michael Foot, William Mackenzie i Ian Valentine¹⁶. Ważne z punktu widzenia ewentualnego udziału wojska PSZ w ewentualnym konflikcie ze Związkiem Sowieckim jest również

¹⁴ P. Caddick-Adams, *Monte Cassino. Ten Armies Hell*, London 2012; 2013; *idem*, *Monte Cassino. Piekło dziesięciu armii*, tłum. M. Bielewicz, Kraków 2014; F. Majdalany, *Monte Cassino. Portrait of the Battle*, London 1957; M. Parker, *Monte Cassino. The Hardest Fought Battle of World War II*, London 2003; *idem*, *Monte Cassino. Opowieść o najbardziej zaciętej bitwie II wojny światowej*, tłum. R. Bartoń, Poznań 2005; H. Sarnier, *General Anders and the soldiers of the Second Polish Corps*, Cathedral City 1997; *idem*, *Generał Anders i żołnierze II Korpusu Polskiego*, tłum. P. K. Domaradzki, Poznań 2002; *idem*, *Zdobycy Monte Cassino. Generał Anders i jego żołnierze*, tłum. P. K. Domaradzki, Poznań 2006. Ponadto opracowania innych autorów: R. Atkinson, *The Day of Battle. The War in Sicily and Italy 1943–44*, London 2008; T. R. Brooks, *The War North of Rome June 1944 – May 1945*, Cambridge 2003; E. F. Fisher jr, *Mediterranean Theater of Operations. Cassino to the Alps*, Washington 1993; M. Zuehlke, *Gothic Line. Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Vancouver 2006; *idem*, *The Liri Valley. Canada's World War II Breakthrough to Rome*, Vancouver 2001. Recenzja opracowania M. Parkera: T. Kondracki [rec.], M. Parker, *Monte Cassino. Opowieść o najbardziej zaciętej bitwie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 4, s. 248–252.

¹⁵ P. Latawski, *Polish Exile Armies 1939–45. Manpower and Military Effectiveness* [w:] *Exile Armies*, red. M. Bennett, P. Latawski, New York 2005; P. Latawski, *The Falaise Pocket*, Stroud 2004; B. A. Reid, *No holding back. Operation Totalize, Normandy, August 1944*, Toronto 2005. Ponadto opracowania innych autorów: P. Beale, *The Great Mistake. The Battle for Antwerp and Beveland Peninsula, September 1944*, Stroud 2004; J. Buckley, *British Armour in the Normandy Campaign 1944*, Abingdon 2004; J. English, *The Canadian Army and the Normandy Campaign. A Study in the failure of High Command*, New York 1991; R. A. Hart, *Clash of Arms, Mechanicsburg* 2003; S. Hart, *Road to Falaise*, Gloucestershire 2004; R. Jarmowycz, *Tank Tactics. From Normandy to Lorraine*, Boulder 2001; E. Lefèvre, *Panzers in Normandy: Then and Now*, London 1993; S. Whittaker, *Tug of War. The Allied Victory that Opened Antwerp*, Toronto 2000; M. Zuehlke, *On to Victory. The Canadian Liberation of the Netherlands March 23 – May 5, 1945*, Vancouver 2010; *idem*, *Terrible Victory. First Canadian Army and the Scheldt Estuary Campaign September 13 – November 6, 1944*, Vancouver 2008. Przegląd literatury na temat PSZ w języku angielskim: A. M. Peszke, *An Introduction to English Language Literature on the Polish Armed Forces in World War II*, „Journal of Military History” 2006, nr 4, s. 1029–1064.

¹⁶ M. R. D. Foot, *SOE. The Special Operation Executive 1940–1945*, Lanham 1984; W. Mackenzie, *The Secret History of SOE. The Special Operation Executive 1940–1945*, London 2000; I. Valentine, *Station 43. Audley End House and SOE's Polish Section*, London 2004; 2006. To ostatnie opracowanie przetłumaczono na język polski: *idem*, *Baza 43. Cichociemni*, tłum. A. Wyrwas-Wiśniewska, Warszawa 2005.

opracowanie poświęcone brytyjskiemu planowaniu strategicznemu¹⁷. Schyłek funkcjonowania oddziałów wojska Polskich Sił Zbrojnych stał się tematem opracowania Michaela Hope'a¹⁸.

Z kronikarskiego obowiązku wymienić należy także opracowanie Evana McGilvraya, które ukazało się w 2005 r., a rok później pojawił się jego polski przekład¹⁹. Niestety, liczne błędy i rażące uproszczenia dyskwalifikują to opracowanie, które w Polsce doczekało się krytycznej recenzji literata próbującego zajmować się dziejami kawalerii polskiej, w tym kawalerii pancerniej²⁰.

Działania strony niemieckiej przedstawiają autorzy niemieccy, w tym uczestnicy tamtych wydarzeń. Co ciekawe, wspomnienia i opracowania generałów i oficerów, w tym również *Waffen-SS*²¹, uznać należy za znacznie bardziej obiektywne i wyważone w ocenach niż publikacje niektórych badaczy²². W odniesieniu do zmagania pod Monte Cassino ważne są prace poświęcone niemieckim wojskom powietrznodesantowym i górskim²³. Dla odtworzenia działań 2 Korpusu w jedynej samodzielnej operacji prowadzonej przez ten wyższy związek taktyczny ważne jest opracowanie dowódcy niemieckiej 278 Dywizji Piechoty, która broniła rejonu Ankony²⁴. W ostat-

¹⁷ J. Lewis, *Changing Directions. British Military Planning for Post-War Strategic Defense 1942–1947*, London 2003.

¹⁸ M. Hope, *The Abandoned Legion: A Study of the Background and Process of the Post-War Dissolution of Polish Forces in the West*, London 2005.

¹⁹ E. McGilvray, *The Black Devil's March. A Doomed Odyssey. The 1st Polish Armoured Division 1939–45*, London 2005; *idem*, *Marsz czarnych diabłów. Odyseja Dywizji Pancerniej generała Maczka*, tłum. J. Kotarski, Poznań 2006.

²⁰ B. Królikowski, *Marsz czarnych diabłów*, „Nowy Przegląd Kawaleryjski” 2007, nr 21, s. 42–43; *idem*, *Kres ulańskiej epopei. Szkice z dziejów kawalerii rozpoznawczej i pancerniej Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1947*, Lublin 2007.

²¹ H. Meyer, *Kriegsgeschichte der 12. SS-Panzerdivision „Hitlerjugend”*, Osnabrück 1987; *idem*, *The History of the 12th SS Panzerdivision „Hitlerjugend”*, London 1994; *idem*, *The 12th SS. The History of the Hitler Youth Panzer Division*, Mechanicsburg 2005; *idem*, *Najtwardsi z twardych. Historia 12. Dywizji Pancerniej SS Hitlerjugend*, cz. 2, tłum. T. Kaźmierczak, Gdańsk 2015; K. Meyer, *Genadiere*, Munich 1957; *idem*, *Grenadiers. The Story of Waffen SS General Kurt „Panzer” Meyer*, Mechanicsburg 2005; O. Weidinger, *Division Das Reich. Der Weg der 2. SS-Panzer-Division „Das Reich”*, t. 1–5, Osnabrück 1982.

²² W. Tieke, *In the Firestorm of the Last Years of the War. II. SS-Panzerkorps with the 9. and 10. SS-Divisions „Hohenstaufen” and „Frundsberg”*, Winnipeg 1999.

²³ R. Böhmeler, *Monte Cassino*, Frankfurt am Main 1956; R. Kaltenecker, *Die deutsche Gebirgstruppe 1935–1945*, München 1989; H. Wilhelmsmeyer, *Der Krieg in Italien 1943–1945*, Graz 1995.

²⁴ H. Hoppe, *278 Infanterie-Division in Italien 1944/45*, Bad Nauheim 1953. Koresponduje z tym opracowaniem książka innego oficera: L. Heymann, *Geschichte des Grenadier-Regiments 992 (Berlin-Brandenburg)*, Celle 1959.

nich latach pojawiły się na rynku polskim opracowania autorstwa Michaela Reynolda²⁵ oraz Richarda Hargreavesa traktujące o wojskach niemieckich w Normandii²⁶.

Dla współczesnych i przyszłych badaczy dziejów wojska Polskich Sił Zbrojnych wyzwaniem pozostaje to, że zasadniczy zręb źródeł do tej problematyki znajduje się w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego (IPiMS) w Londynie. Dokumenty wytworzone przez naczelne władze wojskowe, I Korpus, Jednostki Wojska w Wielkiej Brytanii, 1 DPanc. i 1 SBS w Wielkiej Brytanii pozostały na terenie Wysp Brytyjskich, a po zakończeniu działań wojennych i okupacyjnych dołączono do nich dokumenty wytworzone przez 1 DPanc. i 1 SBS na kontynencie. Z kolei dokumenty wytworzone w Armii Polskiej na Wschodzie oraz 2 Korpusie musiały wraz z archiwum tego wyższego związku taktycznego przebyć długą drogę z Iraku przez ówczesną Palestynę i Włochy do Wielkiej Brytanii. Zapewne z tego powodu stan zachowania tych dokumentów jest odwrotnie proporcjonalny do odległości, którą przebyły, a stopień ich rozproszenia w poszczególnych zespołach należy uznać za bardzo duży²⁷.

Obecnie nie można prowadzić badań nad dziejami Polskich Sił Zbrojnych, pomijając zasób archiwalny brytyjskiego *The National Archives* (dawny *Public Record Office*) w londyńskim Kew. Tam znajdują się akta dotyczące funkcjonowania PSZ wytworzone przez brytyjskie władze polityczne i wojskowe, dowództwa różnego szczebla – od regionalnych, poprzez związki operacyjne do szczebla związku taktycznego – ważne do ustalania wydarzeń na poszczególnych teatrach działań wojennych, w tym planowania, organizowania i prowadzenia poszczególnych operacji oraz działań w ramach korpusów i dywizji. Bez konfrontacji tych dokumentów ze źródłami polskiej proveniencji nie ma obecnie możliwości prowadzenia rzetelnych badań nad dziejami wojska PSZ w latach 1940–1947.

²⁵ M. Reynolds, *Stalowe piekło. I. Korpus Pancerny SS w Normandii*, tłum. B. Lewandowski, Warszawa 2007; *idem*, *Ludzie ze stali. II Korpus Pancerny SS w Normandii, Ardenach i na froncie wschodnim*, tłum. J. W. Garztecki, Warszawa 2008.

²⁶ R. Hargreaves, *The Germans in Normandy. Death a Terrible Harvest*, Barnsley 2006; *idem*, *Niemcy w Normandii. Śmierć zebrała straszne żniwo*, tłum. J. Szkudliński, Poznań 2009.

²⁷ Nie bez znaczenia jest też to, że zbiory Archiwum i Muzeum Polowego 2 Korpusu trafiły do IPiMS z opóźnieniem. Zob. R. Stobiecki, *Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r.*, Poznań 2005, s. 85–87; J. Zuziak, *Polska historiografia wojskowa w Wielkiej Brytanii w latach 1939–1990*, Warszawa 2001, s. 82–83. Na temat zasobu archiwum w stosunkowo nowym ujęciu: *idem*, *Źródła do historii wojskowości w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Instytutu Józefa Piłsudskiego i Studium Polski Podziemnej* [w:] VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. *Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. nauk. K. Pindel, Toruń 2004, s. 556–581.

Przy opisywaniu działań bojowych niezbędne jest przeprowadzenie kwerendy archiwalnej w niemieckim *Bundesarchiv-Militärarchiv* we Fryburgu Bryzgowijskim. Zaakcentować jednak należy, że znaczna część niemieckich dokumentów operacyjnych uległa zniszczeniu i w wielu wypadkach nie ma możliwości skonfrontowania polskich, brytyjskich i kanadyjskich dokumentów z aktami wytworzonymi przez oddziały i związki taktyczne ówczesnego przeciwnika.

W archiwach krajowych i zbiorach innych placówek znajduje się znacznie mniej materiałów. Interesujące dokumenty zachowały się w aktach stanowiących spuściznę po Naczelnym Wodzu gen. Kazimierzu Sosnkowskim, a przechowywanych w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. W zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego Biura Historycznego w kolekcji Wojskowego Instytutu Historycznego powinno znajdować się 245 jednostek archiwalnych dokumentów do dziejów Wojska Polskiego we Francji i Polskich Sił Zbrojnych²⁸, które w 2009 r. powinny zostać przekazane z Wojskowego Biura Badań Historycznych do Centralnego Archiwum Wojskowego. W Archiwum Akt Nowych w Warszawie znajduje się spuścizna po oficerze Pułku 4 Pancernego „Skorpion” Mieczysławie Białkiewicz. Ciekawe źródła można też odnaleźć w zbiorach archiwalnych Instytutu im. gen. Stefana „Grota” Roweckiego w Lesznie Wielkopolskim oraz Instytutu Tarnogórskiego i Muzeum w Tarnowskich Górach. Źródłem niezbędnym do odtworzenia założeń taktycznego użycia wojska PSZ są regulaminy i instrukcje wydawane w latach 1940–1946.

Od 1985 r. IPIMS publikuje serię wydawniczą „Materiały: dokumenty, archiwalia, studia”, w ramach której część tytułów dotyczy PSZ²⁹. W latach 1964–1965 na łamach „Przeglądu Kawalerii i Broni Pancernej” opublikowano w częściach dziennik działań 2 Pułku Pancernego³⁰, a ponadto

²⁸ Z. Wojciechowski, *Źródła do dziejów wojen i wojskowości polskiej w zbiorach specjalnych Wojskowego Biura Badań Historycznych* [w:] *VII Ogólnopolskie...*, s. 521.

²⁹ *1 Samodzielna Brygada Spadochronowa. Polskie Wojska Desantu Powietrznego w II Wojnie Światowej pod Arnhem–Driel. Lista uczestników*, oprac. J. Lorys, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1987, z. 3; *Historia Polskiego Znak Spadochronowego. Polskie Wojska Desantu Powietrznego w II Wojnie Światowej. Listy odznaczonych – Polaków i obcokrajowców*, oprac. J. Lorys, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1993, z. 9; *Kwatera prasowa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, oprac. W. Leitgeber, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1994, z. 10; *Kronika Oddziałów Zaopatrywania 1. Dywizji Pancernej*, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1995, z. 11. Ta ostatnia publikacja została wznowiona w serii „Biblioteczka automobilisty” przez miesięcznik miłośników motoryzacji „Automobilista” i wydawnictwo „Z.P. Poligrafia”. Zob. *Kronika Oddziałów Zaopatrywania 1. Dywizji Pancernej*, Warszawa 2007.

³⁰ *Dziennik działań bojowych 2 Pułku Pancernego 1944–1945*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (PKiBP) 1964–1965, nr 36–37.

kilka innych źródeł³¹. W pięćdziesiątą rocznicę walk 1 DPanc. prof. Tadeusz Panecki w swoim opracowaniu zamieścił jako załącznik sprawozdanie dowódcy dywizji z walk w okresie od 7 do 12 sierpnia 1944 r.³² Również w opracowaniu o działaniach dywizji w Normandii z 2010 r. zamieszczono 69 dokumentów bojowych, przede wszystkim rozkazów operacyjnych dowódcy 1 DPanc., 10 Brygady Kawalerii Pancernej, 3 Brygady Strzelców i Artylerii Dywizyjnej oraz komunikatów informacyjnych opracowanych przez sztab dywizji w okresie od 2 do 23 sierpnia 1944 r.³³ W ciągu ostatnich kilkunastu lat z inicjatywy Bogusława Polaka trud edycji źródeł podjęło środowisko skupionych wokół niego historyków zajmujących się dziejami 2 Korpusu. Dotychczas ukazały się dzienniki czynności gen. Władysława Andersa³⁴, korespondencja pomiędzy gen. Władysławem Sikorskim a gen. Andersem³⁵, a także wielotomowa seria, która z czasem otrzymała nazwę „Studia i materiały do dziejów 2. Korpusu Polskiego”. Składają się na nią prace stanowiące pokłosie cyklu konferencji naukowych „Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – przebieg – opinie”³⁶, tom poświęcony gen. Andersowi³⁷, a także wielotomowa edycja źródeł do bitwy o Monte Cassino³⁸, bitwy o Ankonę oraz bitwy o Bolonię³⁹. Ostatni, najnowszy tom tej serii wydawni-

³¹ S. Gliński, *Sprawozdanie z działania 4 Pułku Pancernego 2 Brygady Pancernej w natarciu „Honker” od dnia 11–19 maja 1944 r.*, PKiBP 1993, nr 143; *Kronika 2 Warszawskiej Dywizji Pancernej marzec–kwiecień 1946*, PKiBP 1997, nr 154; *Spostrzeżenia i uwagi z operacji 10 Brygady Kawalerii Pancernej we Francji, Belgii i Holandii. Sprawozdanie dowódcy 10 Brygady Kawalerii Pancernej płk. dypl. Tadeusza Majewskiego pisane w październiku 1944 r.*, PKiBP 1994, nr 147.

³² T. Panecki, „Overlord”. *Polskie Siły Zbrojne w ramach drugiego frontu w Europie Zachodniej*, Warszawa 1994.

³³ J. Kutzner, J.S. Tym, *Polska 1. Dywizja Pancerna w Normandii*, Warszawa 2010.

³⁴ *Dziennik czynności gen. Władysława Andersa 1941–1945*, wstęp i oprac. B. Polak, Koszalin 1998; *Dziennik czynności p.o. Naczelnego Wodza gen. Władysława Andersa 26 II – 28 V 1945*, wstęp i oprac. B. Polak, Leszno 2003.

³⁵ *Generał broni Władysław Sikorski – generał dywizji Władysław Anders. Korespondencja 1941–1943. Wybór dokumentów*, wstęp i oprac. B. Polak, Koszalin 2000.

³⁶ *Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 1–2, red. nauk. B. Polak, Koszalin 2000–2001; t. 3–5, red. nauk. B. Polak, W. Handke, Leszno 2003–2004.

³⁷ *Bitwy generała Władysława Andersa*, red. nauk. B. Polak, W. Handke, Z. Józwiak, Leszno 2007.

³⁸ *Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944. Wybór źródeł. Geneza, przebieg, opinie*, wstęp, wyb. i oprac. B. Polak, t. 1–3, Koszalin 1999–2001; t. 4: *Bitwa o Piedimonte San Germano 19–25 maja 1944*, wstęp, wyb. i oprac. W. Handke, Leszno 2004.

³⁹ *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1943–1945. Bitwa o Ankonę. Wybór źródeł*, t. 5, cz. 1–2, wstęp, wyb. i oprac. M. Polak, Leszno 2004–2005; *Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych*

czej opublikowano w 2016 r.⁴⁰ W tym samym roku ukazał się obszerny tekst biograficzny o gen. Michale Gutowskim wraz z edycją kilkunastu tekstów jego autorstwa oraz innych osób na jego temat, który opublikował związany z koszalińsko-leszczyńskim środowiskiem historyków wyśmienity znawca i badacz wojska PSZ – Zenon Józwiak⁴¹.

W 2002 r. w serii wydawniczej „Emigracyjna Rzeczpospolita 1939–1990” opublikowano rozkazy Naczelných Wodców do żołnierzy z lat 1939–1945⁴². W 2008 r. opublikowano komunikaty informacyjne Sztabu NW i Sztabu Generalnego PSZ opracowane w latach 1945–1947, które były przygotowywane od sierpnia 1945 r. do lutego 1947 r., czyli w ostatnim okresie funkcjonowania PSZ w Wielkiej Brytanii⁴³. W ostatnim czasie wytrawny badacz polskiego uchodźstwa, historyk związany z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim prof. Jarosław Rabiński podjął się karkołomnego trudu przygotowania edycji dzienników czynności Naczelnego Wodza gen. broni Władysława Sikorskiego. Pierwszy tom, który ukazał się w 2016 r., obejmuje pierwszy miesiąc funkcjonowania PSZ na Wyspach Brytyjskich⁴⁴.

*

Pomimo przyrostu publikacji na temat wojska Polskich Sił Zbrojnych wskazać należy, że problematyka ta stanowi obszar eksploracji naukowej stosunkowo wąskiej grupy naukowców i miłośników. Jednym z dowodów może być obecność tematyki PSZ na łamach czasopisma naukowego poświęconego historii wojskowej i będącego formalnie tytułem wojskowym, czyli „Wojskowego Przeglądu Historycznego” (WPH), który w 2000 r. powrócił do swej przedwojennej nazwy „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (PHW). W latach 1990–1997 w 32 numerach WPH zamieszczono zaledwie około 20 artykułów, materiałów źródłowych, polemik, recenzji i listów do redakcji poświęconych PSZ. W latach 2000–2018 na łamach 76 numerów PHW ukazało się 47 tekstów na ten temat. Stanowi to skromną liczbę w stosunku do liczności tekstów dotyczących chociażby kampanii 1939 r.

na Zachodzie 1943–1945. Bitwa o Bolonię 1945. Wybór źródeł, t. 7, cz. 1–2, wstęp, wyb. i oprac. M. Polak, Leszno 2009–2011.

⁴⁰ *Od Ankony do Bolonii 1944–1945*, red. nauk. W. Handke et al., Leszno 2016.

⁴¹ *Generał Michał Gutowski (1910–2006). Wybór relacji, wspomnień i dokumentów*, wstęp, wyb. i oprac. Z. Józwiak, Leszno 2016.

⁴² *Rozkazy Naczelných Wodców Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945. Rozkazy do żołnierzy*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 2002.

⁴³ *Komunikaty informacyjne Sztabu Naczelnego Wodza/Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1947)*, wstęp i oprac. C. Brzoza, Kraków 2008.

⁴⁴ *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, t. 1: 30 VIII 1939 – 31 VII 1940, wstęp i red. nauk. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, E. Rzeczkowska, J. Kowalska, Lublin 2016.

Podjmując próbę ustalenia grona historyków prowadzących badania nad dziejami wojska PSZ, należy rozpocząć od tych, którzy znajdują się najbliżzej źródeł w Wielkiej Brytanii. To przede wszystkim kierownik Archiwum IPiMS w Londynie dr hab. Andrzej Suchcitz (ur. 1959), a także brytyjski wykładowca *War Studies Department* w *Royal Military Academy* w Sandhurst dr Paul Chester Latawski (ur. 1954), który posiada polskie korzenie.

W Kraju na Uniwersytecie Jagiellońskim dziejami wojska PSZ zajmowali się prof. Jan Rydel (ur. 1959) oraz Tomasz Gąsowski (ur. 1947). Na Uniwersytecie im. Jana Kochanowskiego w Kielcach problematyka ta stanowi obszar badań prof. Józefa Smolińskiego (ur. 1952) oraz dr. Jakuba Żaka (ur. 1984). W środowisku warszawskim nadal aktywny jest dr hab. Zbigniew Wawer (ur. 1956). W Akademii Sztuki Wojennej badania nad dziejami wojska Polskich Sił Zbrojnych prowadzi autor niniejszego artykułu. W byłej Akademii Obrony Narodowej problematyką tą zajmował się prof. Tadeusz Panecki (ur. 1951), a później również prof. Janusz Zuziak (ur. 1959). W poszczególnych oddziałach Instytutu Pamięci Narodowej funkcjonują naukowcy zajmujący się tą problematyką, między innymi dr hab. Jerzy Kirszak, dr Krzysztof Tochman, a w ramach Instytutu od kilku lat funkcjonuje program badawczy dotyczący Polskich Sił Zbrojnych.

Możemy również mówić o niewykorzystanym potencjale przez takich historyków jak Tadeusz Jeziorowski czy Adam Bech z Poznania oraz Zbigniew Lalak z Warszawy. Działają także miłośnicy dziejów wojska PSZ, którzy pomimo uprawiania innych zawodów profesjonalnie prowadzą badania historyczne. Należy do nich między innymi lekarz z Bielska-Białej, doktorant w Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk Aleksander Rutkiewicz, prowadzący między innymi interdyscyplinarne badania nad służbą zdrowia PSZ.

Najprężniej rozwijającym badania dotyczące Polskich Sił Zbrojnych jest ośrodek koszaliński skupiający zarówno etatowych pracowników naukowo-dydaktycznych Politechniki Koszalińskiej, jak i szersze środowisko historyków, którzy w dużej mierze wywodzą się z Wielkopolski. To przede wszystkim prof. Bogusław Polak (ur. 1945), dr hab. Waldemar Handke (ur. 1958), dr hab. Michał Polak (ur. 1978) i mgr Zenon Józwiak (ur. 1957), a także grono doktorantów prof. B. Polaka. Ogółem średnia wieku historyków zajmujących się dziejami wojska PSZ oscyluje wokół 60 lat, co nie jest dobrym prognostykiem na przyszłość.

Środowisko koszalińskie było inicjatorem powołania w 2015 r. „Stowarzyszenia Historyków Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie”. Zaakcentować przy tym należy, że inicjatywa zdynamizowania badań nad dziejami PSZ zmaterializowała się w tym ośrodku akademickim w pierwszych latach XXI w. Istniejący od 1980 r. zespół historyków koncentrował się na problematyce Powstania Wielkopolskiego 1918–1919, a później również kampanii

1939 r. W znacznym stopniu stanowiło to kontynuację wcześniejszych badań różnorodnych aspektów dziejów militarnych Wielkopolski, często marginalizowanych bądź politycznie niepopularnych. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. tematyka badawcza została poszerzona o problematykę konfliktów zbrojnych prowadzonych w latach 1918–1922 na Kresach Wschodnich, a także szeroko pojmowaną biografistykę wojskową. W 2001 r. prof. B. Polak w swym artykule ukazującym dorobek, stan i perspektywy badań nad historią wojskową na Politechnice Koszalińskiej wskazał, że współpraca z IPIMS oraz Komisją Historyczną b. Sztabu Głównego umożliwiła skoncentrowanie badań na następującej tematyce: dzieje Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, biografistyka wojskowa, stosunki polsko-ukraińskie, dzieje militarne Pomorza, myśl ekonomiczna emigracji polskiej po 1939 r., dzieje polskiej techniki wojskowej⁴⁵. Pomimo problemów, z jakimi borykało się to środowisko w pierwszych latach XXI w., przede wszystkim natury wydawniczej – co sygnalizował w swoich kolejnych artykułach prof. B. Polak – udało się wiele z nich pokonać⁴⁶, o czym świadczą kolejne przedsięwzięcia i publikacje.

Próba określenia pól badawczych, czyli tematyki wartiej przebadania, a zarazem określenia profilu przyszłych badań, wskazuje, że nadal istnieje wiele obszarów oczekujących naukowej eksploracji. Naświetlenie wyników badań, w tym nowych ustaleń, otwiera możliwość opracowania wielu artykułów, również mających charakter referatów materiałowych, ponieważ wiele aspektów funkcjonowania wojska PSZ pozostaje cały czas niezbadanych. To również pole dla wielu monografii, ale także ujęć syntetyzujących. Coraz rzadziej doceniana problematyka edycji źródeł cały czas pozostaje aktualnym postulatem wytyczającym kierunek badań naukowych. Zarówno placówki archiwalne i muzealne, jak i zbiory prywatne kryją jeszcze wiele dzienników, pamiętników i wspomnień wartych opublikowania, jednakże dopiero po profesjonalnym opracowaniu naukowym. Biografistyka wojskowa, będąca w przekonaniu autora jedną z najwyższych form historiografii, nadal odczuwa niedosyt publikacji na temat najważniejszych postaci wojska PSZ.

Przechodząc do konkretnych propozycji tematycznych, wypada rozpocząć od konstatacji, że część druga wielotomowej syntezy *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* zatytułowana *Kampanie na obczyźnie* traktująca o PSZ nie została dokończona. Wymaga to utworzenia zespołu badawczego

⁴⁵ B. Polak, *Dorobek, stan i perspektywy badań nad historią wojskową w Politechnice Koszalińskiej*, PHW 2001, nr 2 (187), s. 181–196.

⁴⁶ *Idem*, *Badania dziejów oręża polskiego w Wydziale Ekonomii i Zarządzania Politechniki Koszalińskiej (stan do końca kwietnia 2002 r.)*, „Koszalińskie Studia i Materiały” 2002, nr 4, s. 7–27; *idem*, *Koszalińskie środowisko historyków wojskowości polskiej – stan badań i perspektywy rozwoju [w:] VII Ogólnopolskie...*, s. 300–309.

zajmującego się nie tylko wojskiem Polskich Sił Zbrojnych, ale również marynarką wojenną oraz siłami powietrznymi.

W odniesieniu do wojska PSZ bardziej rozległego naświetlenia wymaga szlak bojowy zarówno 2 Korpusu, jak i 1 DPanc. Badania dziejów tych związków taktycznych, zapoczątkowane przez Zbigniewa Wawra oraz Jacka Kutznera i Juliusza S. Tyma, wymagają kontynuacji. Perspektywą jest opracowanie solidnych monografii bitwy o Ankonę, będącej jedyną samodzielną operacją 2 Korpusu w kampanii włoskiej, bitwy o Bolonię, a także działań 1 DPanc. od 31 sierpnia 1944 r. do 6 maja 1945 r.

Na swe monografie czekają oba związki korpuśne wojska Polskich Sił Zbrojnych – I Korpus w Wielkiej Brytanii, który przez pewien czas używał nazwy I Korpus Pancerno-Motorowy, oraz z pewnością szerzej opisany i znany 2 Korpus. Równie ciekawa byłaby monografia Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie, z których miał zostać sformowany III Korpus. Spośród wielkich jednostek nowe monografie mają 5 Kresowa DP i 1 SBS. W odniesieniu do istniejącej monografii 3 Dywizji Strzelców Karpackich należy zauważyć, że została ona opracowana w sposób nierówny, a jako najlepiej opracowane pod względem szczegółowości i detali działań taktycznych ocenić należy partie tekstu przygotowane osobiście przez płk. dr. Mieczysława Młotka. Brak monografii 1 DPanc. Interesująca mogłaby być monografia 4 DP osadzona w sytuacji PSZ w Wielkiej Brytanii pomiędzy jesienią 1944 r. a latem 1946 r. Zapewne wiele ciekawych ustaleń mogłyby przynieść monografie oddziałów, które jeszcze takiego opracowania nie posiadają.

Interesującym zagadnieniem jest kwestia planów rozwoju wojska PSZ, z którym obecnie zmierzył się autor niniejszego tekstu. Osobnego opracowania wymaga kwestia przeobrażeń, jakie nastąpiły w nim w odniesieniu do służb, które zostały zorganizowane na wzór brytyjski. Wydaje się, że ciekawym projektem badawczym byłyby badania dziejów poszczególnych rodzajów broni wojska PSZ. Opracowanie dziejów piechoty byłoby najtrudniejsze, z pewnością byłaby to jedna z najciekawszych monografii, aczkolwiek wiele wątków jest trudnych do uchwycenia. Pomimo upływu zaledwie kilkunastu lat od ukazania się opracowania na temat artylerii wskazane byłoby podjęcie na nowo tego tematu, z szerszym wyzyskaniem zasobu archiwów londyńskich. Na swoich badaczy czekają dzieje saperów i wojsk łączności.

Ważnym tematem wymagającym badań i solidnego opracowania jest życie codzienne żołnierzy wojska Polskich Sił Zbrojnych. Analiza istotnego i potrzebnego opracowania Tomasa Gąsowskiego poświęconego mniejszości żydowskiej w PSZ ukazuje, że autor ten nie poruszył wszystkich problemów. Odczuwalny jest niedosyt wynikający z braku szerszego opracowania traktującego o dezercjach żołnierzy pochodzenia żydowskiego z 2 Korpusu, w tym, roli jaką odegrał w tym procesie gen. Anders oraz Oddział II jego sztabu,

a także o relacjach pomiędzy wojskiem PSZ w Palestynie a środowiskami żydowskimi – politycznymi, paramilitarnymi, społeczno-kulturalnymi i innymi. Równie interesującym tematem są relacje polsko-włoskie w latach 1944–1946. Kwestie innych mniejszości narodowych w wojsku PSZ również mogą być interesującym polem badawczym.

Problematyką, którą poruszają tylko nieliczni autorzy, jest rozwój polskiej myśli wojskowej w latach 1940–1947 i później⁴⁷. Interesującym kierunkiem rozważań naukowych będą studia dotyczące rozwoju sztuki wojennej i współzależności pomiędzy polską a brytyjską sztuką wojenną.

W obszarze biografistyki wojskowej nadal odczuwalny jest brak biografii gen. Andersa, gen. Zygmunta Bohusza-Szyszko, gen. Stanisława Kopańskiego, gen. Klemensa Rudnickiego, gen. Bronisława Rakowskiego, gen. Bronisława Regulskiego, gen. Nikodema Sulika, gen. Józefa Wiatra, gen. Romana Odzieżyńskiego, gen. Tadeusza Majewskiego czy też takich oficerów jak płk dypl. Bronisław Noel czy mjr Władysław Smrokowski. Od wielu lat biografię dowódcy 1 Pułku Pancernego ppłk. Aleksandra Stefanowicza przygotowuje Jacek Kutzner.

W dziedzinie „broni i barwy” nadal brak jest poważnego naukowego studium dotyczącego umundurowania i ekwipunku żołnierzy wojska PSZ. Olbrzymim polem eksploracji naukowej pozostaje historia techniki wojskowej. Niestety, wiele cennych artykułów poświęconych temu zagadnieniu ukazuje się na łamach czasopism popularnych, które z trudnością można kwalifikować jako popularnonaukowe. Do takich czasopism należy „Nowa Technika Wojskowa” (NTW) z jej zeszytami specjalnymi oraz „klonem” w postaci czasopisma „Poligon”. Rzetelność merytoryczna i wypracowana przez 20 lat marka miesięcznika NTW była niepodważalna. Materiały o podobnym ciężarze gatunkowym ukazują się także w czasopiśmie „Militaria XX wieku”. W wielu przypadkach autorzy zamieszczonych tam artykułów wykorzystali materiały archiwalne oraz uznawane za rzetelne pozycje z przebogatej literatury przedmiotu. Smutną jest konstatacja, że dla autorów tych artykułów publikowanie swych ustaleń na łamach wymienionych czasopism wiąże się z możliwością uzyskania znacznie większej gratyfikacji finansowej niż w przypadku publikacji tekstu z zastosowaniem pełnego aparatu naukowego na łamach czasopism naukowych.

Na koniec wskazać należy, że interesującym, a przy tym niezwykle ważnym projektem naukowym byłoby opracowanie historii historiografii wojska

⁴⁷ Artykuł opublikowany w 2008 r. pomimo szumnego tytułu jest zaledwie przyczynkiem, ale również swoistym drogowskazem do dalszych badań: T. Panecki, *Myśl wojskowa w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w latach 1939–1945* [w:] *Od najazdów pogańskich dotąd są państwa Waszej Królewskiej Mości spokojne... Studia ofiarowane w siedemdziesiątą rocznicę urodzin profesorowi Karolowi Olejnikowi*, red. nauk. Z. Pilarczyk, M. Franz, Toruń 2008, s. 463–470.

Polskich Sił Zbrojnych. Oczywiście w szerokim ujęciu tego tematu, znacząco wykraczającym poza strukturę i zakres niniejszego tekstu.

Kończąc niniejsze rozważania, można problematykę perspektyw badawczych nad dziejami wojska PSZ w latach 1940–1947 zamknąć krótkim podsumowaniem odnoszącym się do wyzwań i szans oraz ewentualnego ryzyka i zagrożeń dla przyszłych badań. Z całą pewnością trudnością jest to, że zasadniczy zręb źródeł do tej problematyki znajduje się w placówkach archiwalnych poza granicami kraju. Wyzwaniem jest również liczba wskazanych powyżej obszarów tematycznych. Szansą – przede wszystkim dla kolejnych pokoleń badaczy – jest pewna niszowość tej tematyki w polskiej historiografii wojskowej. Na ryzyko składa się to, że tematyka ta nie będzie w ciągu najbliższych lat należała do głównego nurtu badań, ponieważ aktualna polityka historyczna kładzie nacisk na inne zagadnienia, jako wiodący kierunek badań historycznych. Zagrożeniem jest postępująca defprofesjonalizacja badań historyczno-wojskowych, w tym coraz niższa kultura dyskursu naukowego, milcząca aprobata dla odrzucenia krytyki naukowej oraz związane z tym nieetyczne działania z niskich pobudek, a także brak następców – kolejnych pokoleń badaczy profesjonalnie przygotowanych do prowadzenia badań naukowych. Bez odpowiedzi pozostawiam pytanie o mistrzów i możliwości kształtowania następców. Powstająca luka pokoleniowa powinna być również traktowana w kategoriach zagrożeń dla tej niszowej tematyki, zagrożonej zmarginalizowaniem przez osoby decydujące o rozwoju kolejnych pokoleń historyków, którym nieobca jest postawa odrzucenia, „bo na ten temat wszystko już napisano, wszystko już wiadomo”.

Aby tej pesymistycznej wizji nie pozostawiać bez jakiegokolwiek propozycji naprawy, przywołam słowa gen. Władysława Andersa, który powiedział: „Odrzucimy wszystko co nas dzieli, bierzmy wszystko co nas łączy”. Mając powyższe na uwadze, informuję, że w 2017 r. Zakład Historii Wojskowej i Polemologii Akademii Sztuki Wojennej rozpoczął prowadzenie warsztatów dotyczących problematyki działań taktycznych. Celem tych warsztatów jest przybliżenie różnorodnych aspektów funkcjonowania sił zbrojnych, ze szczególnym uwzględnieniem terminologii wojskowej, w tym poprawności jej stosowania, a metodą są zajęcia praktyczne dotyczące planowania, organizowania i prowadzenia działań taktycznych. Asumptem do zorganizowania pierwszego przedsięwzięcia tego typu była konferencja naukowa organizowana w serii „Animus Belli”, a poświęcona użyciu zwierząt na polu walki⁴⁸. Jest to zarazem początek realizacji pewnej idei nakreślonej w 2010 r.

⁴⁸ Warsztaty zostały zrealizowane w miejscu stacjonowania Szwadronu Kawalerii Wojska Polskiego, gdzie po pokazie wybranych elementów wyszkolenia kawalerskiego oraz wyposażenia pododdziału, uczestnicy warsztatów zagłębili się w tajniki planowania organizowania marszu brygady kawalerii w ramach przegrupowania operacyjnego, m.in. pracując na mapach i wykonując niezbędne kalkulacje czasowo-przestrzenne. W przedsięwzięciu tym

w londyńskiej restauracji „Dacquoise” wspólnie z czołówką koszalińskiego środowiska historyków po wyczerpującym dniu poszukiwań w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego.

Bibliografia (cz. 1 i 2)

- 1 *Pułk Pancerny – W dniu Święta Pułkowego 19 sierpnia 1945*, Bruges 1945.
- 1 *Samodzielna Brygada Spadochronowa. Polskie Wojska Desantu Powietrznego w II Wojnie Światowej pod Arnhem–Driel. Lista uczestników*, oprac. J. Lorys, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1987, z. 3.
1. *Dywizja Pancerna w walce*, pr. zbior., Brussels [1947].
1. *Pułk Pancerny w walce. Od Caen po Wilhelmshaven*, Bruges 1945.
- 10 *Pułk Dragonów, „Dragoni naprzód”*, Bruksela 1945.
- 10 *Pułk Strzelców Konnych. Wspomnienia dedykowane pamięci wszystkich Dzieśiątkaków*, red. T. Skinder-Suchcitz, Londyn 1995.
10. *Pułk Strzelców Konnych w kampanii 1944–1945*, pr. zbior., Nürnberg 1947.
10. *Pułk Strzelców Konnych w Święto Pułkowe 1945*, Bruges 1945.
- 17 *Lwowski Batalion Strzelców San Angelo*, Londyn 1984.
- 2 *Korpus Polski w bitwie o Monte Cassino. Z perspektywy półwiecza*, red. nauk. T. Panecki, Warszawa 1994.
- 2 *Pułk Pancerny – W dniu Święta Pułkowego 8 sierpnia 1946*, Hanower 1946.
- 24 *Pułk Ułanów. Lwów 6 lipca 1920 – Niemcy 6 lipca 1945*, Hanower 1947.
- 5 *Kresowa Dywizja Piechoty 1941–1947*, red. nauk. A. Suchcitz, Londyn 2012.
- 5-ty *Kresowy Baon CKM*, red. nauk. K. Olechniewicz, Londyn 1986.
- 5 *Kresowy Pułk Artylerii Przeciwlotniczej. Zarys historii*, oprac. Z. Osiecki, Londyn 1991.
- 8 *Batalion Strzelców 1 Dywizji Pancernej*, Hanower 1947.
- 9 *Pułk Ułanów Małopolskich*, red. Z. Godyń, Edinburgh 1947.
- Aleksander H., *The Memoirs of Field Marshal Earl Alexander of Tunis 1940–1945*, red. J. Norton, London 1962.
- Alphen J., Venema H., *Polegli na polu chwały. Pierwsza Polska Dywizja Pancerna*, Breda 1983.
- Anders A. M., *Córka generała i piosenkarki*, Łomianki 2015.
- Anders W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Newton 1949; Londyn 1959; Lublin 1992; 1995; Warszawa 2007; 2018.
- Anders-Nowakowska A., *Mój Ojciec generał Anders*, Warszawa 2007.
- Artyleria polska. Bitwa o Bolonię*, kom. red. A. Blum, M. Przedzimirski, J. Wisz, J. Paśnicki, Londyn 1990.
- Artymowski S., *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych z Europy Zachodniej do Polski w latach 1945–1948*, Poznań 2012.
- Atkinson R., *The Day of Battle. The War in Sicily and Italy 1943–44*, London 2008.

wzięły udział osoby reprezentujące Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski oraz Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku.

- Babiński S., *Drogowskaz ideowo-polityczny Kazimierza Sosnkowskiego*, Nowy Jork 1989.
- Baliszewski D., *Gibraltar. Tajemnica Sikorskiego*, Warszawa 2017.
- Barbarski J., Chruścikowski Z., Karp J., Kozak Z., Whitehead F., Wielogórski T., *Pierwsza Dywizja Pancerna. Polegli na polu chwały, w drodze do Polski*, Londyn 1964.
- Basarabowicz T., *Organizacja łączności w brytyjskich i polskich jednostkach broni pancernej na Zachodzie w latach 1944–1945*, „*Militaria XX wieku*” 2008, nr 1 (5).
- Batalion Strzelców Podhalańskich*, Papenburg 1947.
- Beale P., *The Great Mistake. The Battle for Antwerp and Beveland Peninsula, September 1944*, Stroud 2004.
- Berberysz E., *Anders spieszony*, Londyn 1992.
- Biegański S., *Przebieg operacyjny bitwy o Monte Cassino*, „*Bellona*” (Londyn) 1959, z. 2.
- Biegański W., *Ankona*, Warszawa 1986.
- Biegański W., *Arnhem*, Warszawa 1977.
- Biegański W., *Bolonia*, Warszawa 1986.
- Biegański W., *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1990.
- Biegun K., *Arcypasterz Polski Wygnańczej Biskup Polowy WP ksiądz Józef Feliks Gawlina (1892–1964)*, Warszawa 1993.
- Bielatowicz J., *3 Batalion Strzelców Karpackich*, Londyn 1949.
- Bielatowicz J., *Brygada Karpacka*, Rzym 1947.
- Bieliński A., *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciwnatarcia*, „*Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej*” (Londyn) 1984, nr 114.
- Bieliński A., *Wzmocniony pułk rozpoznawczy w rozpoznaniu, konsolidacji i odparciu przeciwnatarcia (przykład działań 15. Pułku Ułanów Poznańskich w dniach 30.VI, 1 i 2.VII.1944 r.)*, „*Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu*” 1946, z. 1.
- Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944. Wybór źródeł. Geneza, przebieg, opinie*, wstęp, wyb. i opr. B. Polak, t. 1–3, Koszalin 1999–2001.
- Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944. Wybór źródeł. Geneza, przebieg, opinie*, t. 4: *Bitwa o Piedimonte San Germano 19–25 maja 1944*, wstęp, wyb. i oprac. W. Handke, Leszno 2004.
- Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 1–2, red. nauk. B. Polak, Koszalin 2000–2001; t. 3–5, red. nauk. B. Polak, W. Handke, Leszno 2003–2004.
- Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 8: *Bitwy generała Władysława Andersa*, red. nauk. B. Polak, W. Handke, Z. Józwiak, Leszno 2007.
- Bitwa o Monte Cassino 1944. Geneza – Przebieg – Opinie*, t. 9: *Od Ankony do Bolonii 1944–1945*, red. nauk. W. Handke, Z. Józwiak, B. Polak, M. Polak, Leszno 2016.
- Bitwy generała Władysława Andersa*, red. nauk. B. Polak, W. Handke, Z. Józwiak, Leszno 2007.
- Blumenson M., *Breakout and Pursuit*, Washington 1961.

- Bobińska A., *Pomocnicza Wojskowa Służba Kobiet 2 Korpusu 1941–1945*, Londyn 1999.
- Bohusz-Szyszko Z., *Czerwony sfinks. Uzupelnienia do wspomnień gen. Andersa*, Rzym 1946; Londyn 1993.
- Borchólski M., *Z saperami generała Maczka*, Warszawa 1990.
- Bortkiewicz K., *8 Pułk Artylerii Przeciwlotniczej Ciężkiej. Zarys dziejów*, Londyn 1991.
- Böhmler R., *Monte Cassino*, Frankfurt am Main 1956.
- Brochwicz-Lewiński A. B., *Krótki zarys historii 6 Dywizji „Lwów”*, b.m.w., b.r.w.
- Brooks T. R., *The War North of Rome June 1944 – May 1945*, Cambridge 2003.
- Bryant A., *Triumph in the West 1943–1946. A History of the War Years Based on the Diaries of Field Marshal Lord Alanbrooke, Chief of Imperial General Staff*, New York 1959.
- Brzeziński T., *Służba zdrowia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1946. Z Armii Andersa z ZSRR ku Polsce*, Wrocław 2008.
- Buckingham W. F., *Arnhem 1944*, Stroud 2002.
- Buckley J., *British Armour in the Normandy Campaign 1944*, Abingdon 2004.
- Bystrzycki P., *Znak Cichociemnych*, Warszawa 1983; 2009.
- Caddick-Adams P., *Monte Cassino. Piekło dziesięciu armii*, tłum. A. Bielewicz, Kraków 2014.
- Caddick-Adams P., *Monte Cassino. Ten Armies Hell*, London 2012; 2013.
- Car E. M., *Kobiety w szeregach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1940–1948*, Warszawa 1995.
- Carell P., *Alianci lądują! Normandia 1944*, tłum. K. Szarski, Warszawa 2006.
- Celichowski Z., *Diariusz z podróży delegata MON do Armii Polskiej na Wschodzie w 1943 roku*, wstęp, oprac. i przyp. W. Handke, R. Sierchuła, Leszno–Poznań 2008.
- Cetys T., *Z Warszawy do Warszawy. Zapiski Cichociemnego*, wstęp, oprac. i red. nauk. J. S. Tym, Warszawa 2014.
- Chant C., *The Encyclopedia of Code Names of World War II*, London 1986.
- Chmielewska-Szymańska A., *Życie i działalność Stanisława Sosabowskiego*, Leszno 2004.
- Cholewczynski G. F., *De Polen van Driel*, Naarden 1990.
- Cholewczynski G. F., *Poles Apart. The Polish Airborne at the Battle of Arnhem*, New York 1993.
- Cholewczynski G. F., *Rozdarty naród. Polska brygada spadochronowa w bitwie pod Arnhem*, tłum. M. Antosiewicz, Warszawa 2006.
- Choma W., *Tobruk – Gazala*, Rzym 1944.
- Ciemnołoński J., *W 2 Korpusie to było, czyli coś w rodzaju reportażu*, Kraków 1983.
- Clark L., *Arnhem. Operation Market Garden, September 1944*, Toronto 2000.
- Czarnecki M., *Przemiany w broni pancernej, „Bellona”* (Londyn) 1944, z. 7.
- Czarnik O. S., *W drodze do utraconej Itaki. Prasa, książki i czytelnictwo na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)*, Warszawa 2012.

- Czerkawski T. M., *Byłem żołnierzem generała Andersa*, Warszawa 1991.
- Daniel B., *Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz. Generał broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego*, t. 2, Warszawa 2001.
- Dąbrowski D., *Moja włoska kampania*, Pruszków 1998.
- Dec W., *Narwik i Falaise*, Warszawa 1959; Warszawa 1967.
- Derecki M., *Na ścieżkach polskich komandosów*, Lublin 1981; Warszawa 1999.
- Droga na Monte Cassino w świetle dokumentów sztabowych. Pamiętniki szefa sztabu 5 Kresowej Dywizji Piechoty*, red. nauk. Z. Wawer, Z. Zieliński, Warszawa 2009.
- Drogi Cichociemnych*, Warszawa 1993; 2008.
- Drogi Cichociemnych. Opowiadania zebrane i opracowane przez koło spadochroniarzy Armii Krajowej*, Londyn 1954; 1961; 1972.
- Drozdowski K., *Brygada spod Arnhem*, Warszawa 1988.
- Drozdowski M. M., *Generał Kazimierz Sosnkowski Naczelnny Wódz wobec Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1992.
- Drue S. J., *7 PAK. Szkic historyczny zmechanizowanego pułku artylerii konnej 1942–1947*, Londyn 1991.
- Drzewieniecki W., *Angielski szlif. Wspomnienia oficera sztabu 2. Korpusu*, Toruń 2001.
- Dudziński Z., *Walki Pułku 4. Pancernego w międzyrzeczu Cesano–Metauro*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1975, nr 80.
- Dunin-Wilczyński Z., *Wojsko Polskie w Iraku 1942–1943*, Warszawa 1993.
- Dworak K., *Doświadczenia i wnioski z działań 1 Polskiej Dywizji Pancernej (okres 7.VIII. do 9.XI.1944.)*, „Bellona” (Londyn) 1945, z. 7.
- Dywizja Lwów. Wspomnienia żołnierskie z ZSRR i z Iraku 1941–1943*, Jerozolima 1944.
- Działania 2 Korpusu we Włoszech*, t. 1, red. S. Biegański, Londyn 1963.
- Dzieje 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1 Pułku Ułanów Wielkopolskich)*, red. P. Zarembe, Londyn 1962.
- Dzieje Ułanów Jazłowieckich*, Londyn 1988.
- Dziennik czynności gen. Władysława Andersa 1941–1945*, wstęp i oprac. B. Polak, Koszalin 1998.
- Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, t. 1: 30 VIII 1939 – 31 VII 1940, wstęp i red. nauk. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, E. Rzeczkowska, J. Kowalska, Lublin 2016.
- Dziennik czynności p.o. Naczelnego Wodza gen. Władysława Andersa 26 II – 28 V 1945*, wstęp i oprac. B. Polak, Leszno 2003.
- Dziennik działań bojowych 2 Pułku Pancernego 1944–1945*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1964–1965, nr 36–37.
- Ehrlich S., *U podstaw Armii Polskiej w Z.S.R.R.: Walka z chorobami zakaźnymi w 1942 r.*, Włochy 1946.
- Ellis L. F., *History of the Second World War. Victory in the West*, t. 1, London 1962.
- Emisarski J., *Rzemiosło wojenne a wojna nowoczesna*, „Bellona” (Londyn) 1942, z. 10.
- Englert J. L., Barbarski K., *General Anders*, London 1990; Warszawa 1991.

- Englert J. L., Polak B., Polak M., *General Władysław Anders (11 VIII 1892 – 12 V 1970)*, Londyn–Leszno 2012.
- English J., *The Canadian Army and the Normandy Campaign. A Study in the failure of High Command*, New York 1991.
- Feldhuzen M., *Wojna skończyła się wczoraj. Notatki i wrażenia korespondenta wojennego*, Bruksela 1947.
- Felsztyn T., *Doświadczenia taktyczne w bitwie o Monte Cassino*, „Wiadomości wojskowe 2 Korpusu” 1946, z. 3.
- Felsztyn T., *Rola 2. Korpusu w Kampanii włoskiej*, „Bellona” (Londyn) 1948, z. 4.
- Fisher E. F. jr, *Mediterranean Theater of Operations. Cassino to the Alps*, Washington 1993.
- Florentin E., *Kocioł Falaise*, tłum. J. Kołodziejski, Warszawa 1965.
- Florentin E., *The Battle of the Falaise Gap*, Elke Books 1965.
- Foot M. R. D., *SOE. The Special Operation Executive 1940–1945*, Lanham 1984.
- Gaj K. M., *1. Dywizja Pancerna (organizacja Wielkiej Jednostki pancerniej PSZ na Zachodzie – sierpień 1944 r.)*, Oświęcim 2015.
- Garliński J., *Politycy i żołnierze*, Londyn 1968 i 1971; Warszawa 1991.
- Gąsowski T., *Pod sztandarami Orła Białego. Kwestia żydowska w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej*, Kraków 2002.
- General broni Władysław Sikorski – general dywizji Władysław Anders. Korespondencja 1941–1943. Wybór dokumentów, wstęp i oprac.* B. Polak, Koszalin 2000.
- General Kazimierz Sosnkowski w stulecie urodzin*, Londyn 1986.
- General Kazimierz Sosnkowski. Materiały z sympozjum Towarzystwa Miłośników Historii i Instytutu Historii PAN 13 listopada 1992*, Warszawa 1997.
- General Michał Gutowski (1910–2006). Wybór relacji, wspomnień i dokumentów*, wstęp, wyb. i oprac. Z. Józwiak, Leszno 2016.
- General Tadeusz Bór-Komorowski w relacjach i dokumentach*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 2000.
- General Władysław Anders – żołnierz czasu pokoju i wojny*, red. nauk. A. Szczepaniak, Opole 2008.
- General Władysław Anders. Bibliografia (1892–1970)*, Warszawa 2007.
- General Władysław Anders w świetle dokumentów i publicystyki*, oprac. N. Bujniewicz, I. Sawicka, Warszawa 2007.
- General Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów*, wstęp, wyb. i oprac. B. Polak, Warszawa 2009.
- Gilewski R., „*Jazda pancerna*” czy „*broń pancerna*”, „Bellona” (Londyn) 1943, z. 12.
- Gilewski R., *Zagadnienia kawalerii nowoczesnej*, „Bellona” (Londyn) 1944, z. 5.
- Gliński S., *Sprawozdanie z działania 4 Pułku Pancernego 2 Brygady Pancerniej w natarciu „Honker” od dnia 11–19 maja 1944 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej” (Londyn) 1993, nr 143.
- Głuchowski K., *Śladami pradziadów*, Londyn 2001.

- Godyń Z., *Rozmowa z ppłk. M. W. Żebrowskim, autorem „Zarysu historii Broni Pancерnej”*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1972, nr 66.
- Grabowski W., *Zapomniani polscy spadochroniarze: Operacje „Dunstable” i „Eagle” w Niemczech. Materiały*, Londyn 2011.
- Grobelski W., *Generał brygady Ludwik Mieczysław Boruta-Spiechowicz (1894–1985)*, Warszawa 2010.
- Grudziński A., *Zarys historii polskiej broni pancерnej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1972, nr 68.
- Grudziński A., *Zarys historii wojennej 1 Dywizji Pancерnej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1964, nr 34.
- Handke W., *Krok, choć z trudem, uczyniony w dobrym kierunku...*, „Grot. Ze-szyty historyczne poświęcone historii wojska i walk o niepodległość” 2015, nr 39/40.
- Handke W., *Semper Fidelis. Dzieje Pułku 6 Pancерnego „Dzieci Lwowskich”*, Lesz-no 2006.
- Hargreaves R., *Niemcy w Normandii. Śmierć zebrała straszne żniwo*, tłum. J. W. Garztecki, Poznań 2009.
- Hargreaves R., *The Germans in Normandy. Death a Terrible Harvest*, Barnsley 2006.
- Hart R. A., *Clash of Arms*, Mechanicsburg 2003.
- Hart S., *Road to Falaise*, Gloucestershire 2004.
- Heymann L., *Geschichte des Grenadier-Regiments 992 (Berlin-Brandenburg)*, Celle 1959.
- Historia 10 PAC 1941–1946*, Londyn b.d.w.
- Historia Polskiego Znak Spadochronowego. Polskie Wojska Desantu Powietrznego w II Wojnie Światowej. Listy odznaczonych – Polaków i obcokrajowców*, oprac. J. Lorys, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1993, z. 9.
- History of the Second World War, The Mediterranean and Middle East*, t. 6: *Victory in the Mediterranean*, cz. 1–3, London 2004.
- Hope M., *The Abandoned Legion: A Study of the Background and Process of the Post-War Dissolution of Polish Forces in the West*, London 2005.
- Hoppe H., *278 Infanterie-Division in Italien 1944/45*, Bad Nauheim 1953.
- Horrocks B., Belfield E. M. G., Essame H., *Corps Commander*, London 1977.
- Horrocks B., *Full Life*, London 1960.
- Idkowiak F., *Franciszek Skibiński. Żołnierz, teoretyk i historyk wojskowy*, Poznań 2002.
- Iwanowski W., *Bitwa o Rzym 1944: planowanie strategiczne, sztuka operacyjna, taktyka*, Warszawa 1969.
- Jamar K., *Śladami gąsienic Pierwszej Dywizji Pancерnej*, Hengelo 1946; Wrocław 1948.
- Jankowski S., *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie*, t. 1–2, Warszawa 1981; 1984; 1988.
- Jarymowycz R., *Tank Tactics. From Normandy to Lorraine*, Boulder 2001.

- Jeziorowski T., *Wielkopolska kawaleria pancerna i zmotoryzowana w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie* [w:] *Lance do boju. Szkice historyczne do dziejów jazdy wielkopolskiej X wiek–1945 r.*, red. nauk. B. Polak, Poznań 1986.
- Kaltenegger R., *Die deutsche Gebirgstruppe 1935–1945*, München 1989.
- Kamiński A. A., *Od „Acromy” do „Zwycięzcy”. Nazwy własne i znaki rozpoznawcze pojazdów stosowane w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, cz. 1–8, Kraków b.d.w.
- Kamiński A. A., *Oznakowania pojazdów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, Czerwonak 2019.
- Kamiński A. A., Szczerbiński T., *Pojazdy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1947*, Gdańsk 2008.
- Kamiński J., *Od konia i armaty do spadochronu*, Warszawa 1985.
- Kamiński S., *Generał dywizji Bronisław Bolesław Duch (1896–1980)*, Warszawa 2010.
- Katelbach T., *O zjednoczenie i legalizm. Ostatni akt życia politycznego Kazimierza Sosnkowskiego*, Nowy Jork 1975.
- Kawalec K., *Na marginesie pewnej dyskusji na łamach „PHW”*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1 (239).
- Kazimierz Sosnkowski. *Materiały historyczne*, oprac. J. Matecki, Londyn 1966.
- Kazimierz Sosnkowski. *Mysł – praca – walka. Przyczynki do monografii oraz uzupełnienia do Materiałów historycznych Kazimierza Sosnkowskiego*, oprac. S. Babiński, Londyn 1988.
- Kazimierz Sosnkowski. *Żołnierz, humanista, mąż stanu. W 120 rocznicę urodzin*, red. nauk. T. Głowiński, J. Kirszak, Wrocław 2005.
- Kątny H., *1. Pułk Artylerii Przeciwlotniczej 1. Dywizji Pancерnej. Zarys Historii 1939–1984*, Londyn 1984.
- Kędzior A., *Saga o broni pancерnej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1973, nr 69.
- Kirszak J., *Generał Kazimierz Sosnkowski 1885–1969*, Warszawa 2012.
- Kirszak J., *Generał Roman Szymański. Żołnierz Pierwszej Kompanii Kadrowej zdobywca Monte Cassino*, Warszawa 2019.
- Kirszak J., *Nowa biografia generała Kazimierza Sosnkowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 1 (234).
- Kirszak J., *Profesorowi Lechowi Wyszczelskiemu w odpowiedzi*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 2 (235).
- Kisielewski T., *Po zamachu. Uprowadzenie córki generała Sikorskiego i śmierć adiutanta*, Poznań 2012.
- Kisielewski T., *Zabójcy. Widma wychodzą z cienia*, Poznań 2006.
- Kisielewski T., *Zamach. Tropem zabójców gen. Sikorskiego*, Poznań 2005.
- Kitching G., *Mud and Green Fields. The Memoirs of Major-General George Kitching*, St. Catherines 1993.
- Klimkowski J., *Byłem adiutantem u Andersa*, Warszawa 1959.
- Knopp C., *Spod Stalingradu do Andersa. W mundurze obcym i polskim*, Gdańsk 2011.
- Kobecki R., *Wszystkie drogi prowadzą do kraju*, Warszawa 1969.

- Komornicki S., *24 Pułk Ułanów. Zarys historii 1920–1947*, Londyn 1976.
- Komornicki S., *O prawdziwy obraz przebiegu walk pod Chambois*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1975, nr 77.
- Komorowska I., *U boku dowódcy AK. Wspomnienia generałowej Komorowskiej*, Warszawa 2014.
- Komunikaty informacyjne Sztabu Naczelnego Wodza/Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1947)*, wstęp i oprac. C. Brzoza, Kraków 2008.
- Kondracki T. [rec.], M. Parker, *Opowieść o najbardziej zaciętej bitwie II wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2005, R. 37, z. 4.
- Kopański S., *Wspomnienia wojenne 1939–1946*, Londyn 1961; 1972; Warszawa 1990.
- Koreś D., *Generał Sosnkowski według Wyszczelskiego*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 1/2.
- Korpalska M., *Władysław Eugeniusz Sikorski. Biografia polityczna*, Wrocław 1981.
- Kospath-Pawłowski E., Mierzwiński H., *Logistyka 1 Polskiej Dywizji Pancерnej Generała Stanisława Maczka*, Siedlce 2004.
- Koszutski S., *Bitwa pod Falaise i rola polskiej 1 Dywizji Pancерnej w okrążeniu 7-mej Armii niemieckiej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1978, nr 49.
- Koszutski S., *Wspomnienia z różnych pobojuwisk*, Londyn 1972; Kraków 2013.
- Kowalski W. T., *Tragedia w Gibraltarze*, Warszawa 1982.
- Kresowa walczy w Italii*, Rzym 1945.
- Kronika 16 Lwowskiego Batalionu Strzelców*, Londyn 1970.
- Kronika 2 Warszawskiej Dywizji Pancерnej marzec–kwiecień 1946*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1997, nr 154.
- Kronika Oddziałów Zaopatrywania 1. Dywizji Pancерnej*, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn 1995), z. 11.
- Kronika Oddziałów Zaopatrywania 1. Dywizji Pancерnej*, Warszawa 2007.
- Królikowski B., *Kres ułańskiej epopei. Szkice z dziejów kawalerii rozpoznawczej i pancерnej Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1947*, Lublin 2007.
- Królikowski B., *Marsz czarnych diabłów*, „Nowy Przegląd Kawaleryjski” 2007, nr 21.
- Królikowski H., *1. Samodzielna Kompania Commando (No 10 Commando – 6th Troop)*, Warszawa 2011.
- Kruszyński B., *To, co po Tobie mam najdroższego, a co jest nasze. Biografia ppłk. Zbigniewa Stanisława Kiedacza (1911–1944)*, Toruń 2004.
- Kryśka-Karski T., *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996.
- Księga dziejów 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. Generała Kazimierza Sosnkowskiego*, red. J. Smoleński, M. W. Żebrowski, Londyn 1969.
- Księga wspomnień. Na Zachodzie*, Warszawa 1972.
- Kucia P., *Dzieje 10 Pułku Strzelców Konnych (1921–1944)*, Toruń 2011.
- Kuczyński M., *3 Karpacki Pułk Artylerii Przeciwlotniczej 1942–1947. ZSRS, Persja, Irak, Palestyna, Syria, Liban, Libia, Egipt, Włochy, Anglia*, Londyn 1995.
- Kukiel M., *Generał Sikorski. Żołnierz i mąż stanu Polski Walczącej*, Londyn 1970.

- Kukiel M., *Sześć lat wojny o niepodległość*, Londyn 1945.
- Kukiełka B. J., *Życie kreślone historią. Drogi wojenne żołnierza Rzeczypospolitej*, Pruszków 1998.
- Kutzner J., Rutkiewicz A., *Polacy z Wehrmachtu... w polskiej 1. Dywizji Pancerniej gen. Maczka*, Warszawa 2011.
- Kutzner J., Tym J. S., *Polska 1. Dywizja Pancerna w Normandii*, Warszawa 2010.
- Kuźniar A., *Na drogach życia... Wspomnienia żołnierza Pułku 6 Pancernego „Dzieci Lwowskich”*, wstęp i oprac. W. Handke, Leszno 2008.
- Kwaterna prasowa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, oprac. W. Leitgeber, „Materiały. Dokumenty. Źródła. Archiwalia” (Londyn) 1994, z. 10.
- Lalak Z., *Broń pancerna w PSZ 1939–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2005.
- Lalak Z., *Kawaleria pancerna w PSZ 1940–1945. Organizacja i struktura*, Warszawa 2006.
- Lalak Z., *Pułk 4. Pancerny „Skorpion”. Regiment 4th Armoured „Scorpion”*, Warszawa 2003.
- Lalak Z., Kamiński A., *Artyleria samobieżna w Polskich Siłach Zbrojnych 1940–1945*, Warszawa b.d.w.
- Lamb R., *Montgomery in Europe. Success or Failure?*, London 1983.
- Latawski P., *Polish Exile Armies 1939–45. Manpower and Military Effectiveness* [w:] *Exile Armies*, red. M. Bennett, P. Latawski, New York 2005.
- Latawski P., *The Falaise Pocket*, Stroud 2004.
- Ledwoch J., *Polskie Shermany*, Warszawa 2003.
- Lefèvre E., *Panzers in Normandy Then and Now*, London 1993.
- Lembeck A., Wessels K., *Befreit, aber nicht in Freiheit. Displaced Persons im Emsland 1945–1950*, Bremen 1997.
- Lembeck A., Wessels K., *Wyzwoleni, ale nie wolni. Polskie miasto w okupowanych Niemczech*, tłum. B. Ostrowska, posł. A. K. Kunert, Warszawa 2007.
- Lewis J., *Changing Directions. British Military Planning for Post-War Strategic Defense 1942–1947*, London 2003.
- Liebich A., *Na obcej ziemi. Polskie Siły Zbrojne 1939–1945*, Londyn 1947.
- Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*, pr. zbior., Cieszyn 2005.
- Łowczowski G., *Manewr bitwy bolońskiej*, „Bellona” (Londyn) 1955, z. 1.
- Łoziński M., *Przechodniu powiedz Polsce...*, Kraków 1971.
- Łukomski G., *Generał brygady Władysław Bobiński (1901–1975). Kawalerzysta i dowódca wojsk pancernych*, Poznań–Londyn 2008.
- Maciejowski J., *Dziennik Macieja 1939–1941. Z Mizocza do Szkocji*, oprac. Z. Józwiak, Leszno 2009.
- Mackenzie W., *The Secret History of SOE. The Special Operation Executive 1940–1945*, London 2000.
- Maczek S., *Formy organizacyjne wielkich jednostek pancernych*, „Bellona” (Londyn) 1941, z. 4.
- Maczek S., *Od podwody do czołga. Wspomnienia wojenne 1918–1945*, Edinburgh 1961.

- Maćkowska M., *Pomocnicza Służba Kobiet w Polskich Siłach Zbrojnych*, Londyn 1990.
- Magnuski J., *Czołg szybki Cromwell*, „Typy Broni i Uzbrojenia” 1994, z. 163.
- Magnuski J., *Samochód pancerny Staghound*, „Typy Broni i Uzbrojenia” 1993, z. 154.
- Magnuski J., *Wozy bojowe Polskich Sił Zbrojnych 1940–1946*, Warszawa 1998.
- Majdalany F., *Monte Cassino. Portrait of the Battle*, London 1957.
- Majewski A., *Wojenne opowieści porucznika Szemraja*, Lublin 1975.
- Majewski A., *Wojna, ludzie i medycyna*, Lublin 1987.
- Majewski T. [T. M.], *Uwagi na temat „Rozważania nad organizacją wielkich jednostek pancernych”*, „Bellona” (Londyn) 1942, z. 2.
- Majka J., *Generał Kazimierz Dworak: współpracownik generała Maczka, organizator jednostek pancerno-motorowych*, Rzeszów 2008.
- Majka J., *Generał Stanisław Maczek*, Rzeszów 2005.
- Majorkiewicz F., *Lata chmurne, lata dumne*, Warszawa 1983.
- Markert W., *1. Samodzielna Brygada Spadochronowa w bitwie pod Arnhem*, Warszawa 2011.
- Markert W., *Na drodze do Arnhem. Historia 4. Brygady Kadrowej Strzelców*, Pruszków 2000.
- Maż S., *Historia 10 Pułku Artylerii Ciężkiej na tle walk II Korpusu Polskiego w Drugiej Wojnie Światowej*, Londyn 1981.
- McCreery R., *Końcowa ofensywa we Włoszech*, „Bellona” (Londyn) 1947, z. 3.
- McGilvray E., *Generał Stanisław Maczek. Stal i honor – życie i służba dowódcy 1. Dywizji Pancerniej*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2013.
- McGilvray E., *Man of Steel and Honour. General Stanislaw Maczek. Soldier of Poland. Commander of the 1st Polish Armoured Division in North-West Europe 1944–45*, London 2012.
- McGilvray E., *Marsz czarnych diabłów. Odyseja Dywizji Pancerniej generała Maczka*, tłum. J. Kotarski, Poznań 2006.
- McGilvray E., *The Black Devil's March. A Doomed Odyssey. The 1st Polish Armoured Division 1939–45*, London 2005.
- Medwicz R., *Polski mundur wojska lądowego w Wielkiej Brytanii w latach 1940–1946*, „Arsenał Poznański” 1997, nr 19.
- Medyna P., *Do Polski przez cały świat. Wspomnienia z 2 Korpusu*, Warszawa 1970; 1973.
- Mentel E. [rtm. E. M.], *Pułk Ułanów Karpackich w bitwie o Monte Cassino*, „Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu” 1946, z. 4.
- Meyer H., *Kriegsgeschichte der 12. SS-Panzerdivision „Hitlerjugend”*, Osnabrück 1987.
- Meyer H., *Najtwardsi z twardych. Historia 12. Dywizji Pancerniej SS Hitlerjugend*, cz. 2, tłum. T. Kaźmierczak, Gdańsk 2015.
- Meyer H., *The 12th SS. The History of the Hitler Youth Panzer Division*, Mechanicsburg 2005.

- Meyer H., *The History of the 12th SS Panzerdivision „Hitlerjugend”*, London 1994.
- Meyer K., *Grenadiere*, München 1956.
- Meyer K., *Grenadiers. The Story of Waffen SS General Kurt „Panzer” Meyer*, Mechanicsburg 2005.
- Mientki F., *Bóg i Ojczyzna. Wspomnienia kapelana Wojska Polskiego*, Warszawa 1985; 1987.
- Mincer B. [B.M.], *O nowoczesnej wojnie*, „Bellona” (Londyn) 1941, z. 6.
- Mincer B. [B.M.], *O nowoczesnej wojnie. Zasady sztuki wojennej i nowoczesna wojna*, „Bellona” (Londyn) 1942, z. 8.
- Mincer B. [B.M.], *Przyszłe wojsko*, „Bellona” (Londyn) 1944, z. 5.
- Mincer B. [B.M.], *Wymagania nowoczesnej wojny*, „Bellona” (Londyn) 1940, z. 1.
- Mitcham S.W. jr, *Retreat to the Reich. The German Defeat in France 1944*, Mechanicsburg 2007.
- Mitkiewicz-Żółtek L., *W najwyższym sztabie zachodnich aliantów 1943–1945*, Londyn 1971.
- Mitkiewicz-Żółtek L., *Z gen. Sikorskim na obczyźnie (fragmenty wspomnień)*, Paryż 1968.
- Młotek M., *Krótki zarys historii Brygady Strzelców Karpackich 1940–1942. Short History of Polish Carpathian Brigade 1940–1942*, Londyn 1985.
- Monografia 3 Karpackiego Pułku Artylerii Lekkiej*, red. nauk. W.F. Łuszczynski, T. M. Czerkawski, R. W. Plesner, Londyn 1990.
- Monsior T., *Commando. Żołnierze w „zielonych beretach” w drugiej wojnie światowej z 1-szej Samodzielnej Kompanii Commando (No. 10 I.A. Commando – 6 Troop) i 2-go Baonu Komandosów Zmotoryzowanych*, Londyn 1975.
- Monte Cassino, Ankona, Bolonia 1944–2004. Żołnierze 2 Korpusu Wojska Polskiego we Włoszech*, red. nauk. W. Źdanowicz, Katowice–Warszawa 2004.
- Montgomery B., *Normandy to Baltic*, London 1946.
- Montgomery B., *Od Normandii do Bałtyku*, tłum. T. Świeściak, Katowice 1948.
- Montgomery B., *Wspomnienia*, tłum. E. Niemirska, Warszawa 1961; 1996.
- Mrowiec A., *Przez Monte Cassino do Polski 1944–1946*, Katowice 1959.
- Murgrabia J., *Symbole wojskowe Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1946*, Warszawa 1990.
- Nadzieja J., *Falaise 1944*, Warszawa 2003.
- Narębski W., *Działania 5 Wileńskiej Brygady Piechoty podczas kampanii włoskiej 1944–45*, Bydgoszcz 2005.
- „*Nie wszyscy, ale dojdziemy*” *Generał Władysław Anders*, Londyn 2013.
- Nowak E.P., *10. Pułk Dragonów*, t. 1–2, Kraków 2005–2006.
- Nowak E.P., *Dywizjon Rozpoznawczy 10 Brygady Kawalerii 1938–1939*, Kraków 1999.
- Nowakowski J., *Z proporczykiem na antenie*, Warszawa 1986.
- Nowakowski J., Połožynski A., Kowalski M., *Z dziejów 10. pułku strzelców konnych*, Warszawa 1982.
- Nurek M., *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2009.

- Od Ankony do Bolonii 1944–1945*, red. nauk. W. Handke, Z. Józwiak, B. Polak, M. Polak, Leszno 2016.
- Od Caen do Wilhelmshaven. Szlakiem 1-go Pułku Artylerii Motorowej*, Bruges 1945.
- Odmowa wykonania. Pułkownik Harcaj i demobilizacja PSZ. Relacje – Dokumenty – Wspomnienia*, oprac. M. Karpowicz, Łomianki 2010.
- Official History of the Canadian Army in Second World War*, t. 1–3, Ottawa 1956–1966.
- Olejnik K., *O kulturę dyskusji naukowej*, „*Studia z Dziejów Wojskowości*” 2012, t. 1.
- Olszewski A., *Tropikalnym szlakiem 2 Korpusu*, Warszawa 1970.
- Organizacja i działania bojowe 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1943–1945. Bitwa o Bitwa o Ankonę. Wybór źródeł*, t. 5, cz. 1–2, wstęp, wyb. i oprac. M. Polak, Leszno 2004–2005; t. 7, cz. 1–2, wstęp, wyb. i oprac. M. Polak, Leszno 2009–2011.
- Orzechowski S., *Historia walk 5 Kresowej Dywizji Piechoty*, Warszawa 1998.
- Ossowski A., *Tadeusz Kossakowski 1888–1965. Od piechura do czołgisty*, Warszawa 2002.
- Ozimek S., *W pustyni i w Tobruku*, Warszawa 1982.
- Paiforce. The official Story of the Persia and Iraq Command 1942–1946*, London 1948.
- Pałka J., Venken M., Zalewski K. M., *Żołnierze generała Maczka. Doświadczenie i pamięć wojny*, Gdańsk–Zakrzewo 2013.
- Panecki T., *Generał broni Władysław Eugeniusz Sikorski (1881–1943)*, Warszawa 1993.
- Panecki T., *Myśl wojskowa w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w latach 1939–1945* [w:] *Od najazdów pogańskich dotąd są państwa Waszej Królewskiej Mości spokojne... Studia ofiarowane w siedemdziesiątą rocznicę urodzin profesorowi Karolowi Olejnikowi*, red. nauk. Z. Pilarczyk, M. Franz, Toruń 2008.
- Panecki T., „Overlord”. *Polskie Siły Zbrojne w ramach drugiego frontu w Europie Zachodniej*, Warszawa 1994.
- Pankiewicz E., *Pułkownik Leon Mitkiewicz-Żółtek. Działalność wojskowa i dyplomatyczna*, Białystok 1999.
- Parker M., *Monte Cassino. Opowieść o najbardziej zaciętej bitwie II wojny światowej*, tłum. R. Bartoń, Poznań 2005.
- Parker M., *Monte Cassino. The Hardest Fought Battle of World War II*, London 2003.
- Pastuszka S. J., *Życie kulturalne w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w czasie II wojny światowej*, Kielce–Warszawa 2009.
- Pestkowska M., *Kazimierz Sosnkowski*, Wrocław 1995.
- Peszke A. M., *An Introduction to English Language Literature on the Polish Armed Forces in World War II*, „*Journal of Military History*” 2006, nr 4.
- Peszke M. A., *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945. Koncepcje strategiczne i realia geopolityki*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2014.

- Peszke M. A., *The Armed Forces of Poland in the West 1939–46: Strategic Concepts, Planning, Limited Success but no Victory*, London 2013.
- Piątkowski H., *Bitwa o Monte Cassino*, Rzym 1945.
- Piątkowski H., *Wkład Polski do drugiej wojny światowej*, Londyn 1945.
- Piątkowski H., *Wspomnienia ze szlaku żołnierza – tułacza*, Rzym 1945.
- Pietrzak W., *Przez wzgórza Italii*, Warszawa 1989.
- Polak B., *Badania dziejów oręża polskiego w Wydziale Ekonomii i Zarządzania Politechniki Koszalińskiej (stan do końca kwietnia 2002 r.)*, „Koszalińskie Studia i Materiały” 2002, nr 4.
- Polak B., *Dorobek, stan i perspektywy badań nad historią wojskową w Politechnice Koszalińskiej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 2 (187).
- Polak B., *Koszalińskie środowisko historyków wojskowości polskiej – stan badań i perspektywy rozwoju* [w:] VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej, red. nauk. K. Pindel, Toruń 2004.
- Polak M., *Służby logistyczne 2. Korpusu w bitwie o Monte Cassino 1944 (Z dziejów logistyki PSZ na Zachodzie)*, Koszalin 2005.
- Politowski P., *Stanisław Wyskota-Zakrzewski. W drodze do domu*, Inowrocław 2017.
- Polscy spadochroniarze. Pamiętnik żołnierzy*, Londyn 1949; Warszawa 2014.
- Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej, t. 2: Walki formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, red. nauk. W. Biegański, Warszawa 1981.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. 2: Kampanie na obczyźnie*, cz. 1–2, Londyn 1959–1975.
- Położyński A., Krasicki St., *Na froncie zachodnim 1944*, Nürnberg 1945.
- Pomocnicza Służba Kobiet w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, A. Dzierżek, Z. Galczewska, I. Horbaczewska, H. Poliszewska, wstęp R. Kaczorowski, Londyn 1995.
- Popiel K., *Generał Sikorski w mojej pamięci*, Warszawa 1986.
- Potomski P., *Generał broni Stanisław Władysław Maczek (1892–1994)*, Warszawa 2008.
- Proszek R., *W sprawie artykułu ppłk. Koszutskiego „Bitwa pod Falaise”*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1969, nr 53.
- Pruszyński K., *Czarna brygada. Wspomnienia normandzkie*, oprac. i wstęp J. Roszko, Kraków 1994.
- Przybyszewski A., Słatyński B., *Podpułkownik Emil Słatyński. Listy z Ziemi Ognistej*, Łańcut 2012.
- Pstrokoński S. W. S., *Kapitulacja Polskich Sił Zbrojnych. Ocena, konsekwencje, odpowiedzialność*, Londyn 1948.
- Pułk 6 Pancerny „Dzieci Lwowskich” 1941 – 17 X 1945*, Włochy 1945.
- Pułk Ułanów Karpackich 1940–1942*, Tel Aviv 1943.
- Pułk Ułanów Karpackich 1942–1945*, Cairo 1945.
- Raczyński E., *W sojusznicznym Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939–1945*, Londyn 1960; Warszawa 1989.

- Radomyski J. A., *Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1951*, Kraków 2009.
- Radwański T., *Karpatczykami nas zwali*, Warszawa 1978.
- Ramię pancerne 2 Polskiego Korpusu. Album fotografii 2 Warszawskiej Dywizji Pancerniej*, Włochy 1946.
- Rankowicz W., *Żołnierska dusza. Wspomnienia z lat 1938–1954*, Warszawa 2002.
- Reid B. A., *No holding back. Operation Totalize, Normandy, August 1944*, Toronto 2005.
- Reynolds M., *Ludzie ze stali. II Korpus Pancerny SS w Normandii, Ardenach i na froncie wschodnim*, tłum. J. W. Garztecki, Warszawa 2008.
- Reynolds M., *Stalowe piekło. 1. Korpus Pancerny SS w Normandii*, tłum. B. Lewandowski, Warszawa 2007.
- Rocznica 5 Kresowej Dywizji Piechoty*, Włochy 1946.
- Rosen-Zawadzki K., *Balkańskie koncepcje strategiczne a kampania we Włoszech 1943–1945*, Wrocław 1964.
- Rosen-Zawadzki K., *Z dziejów 2 Korpusu Polskiego. Uwagi i polemiki*, Warszawa 1964.
- Rostański W., *Szef sztabu artylerii. Pułkownik dyplomowany artylerii Edmund Zagórski (1896–1974)*, Londyn 1993.
- Roy R. H., *1944 The Canadians in Normandy*, Ottawa 1984.
- Rozkazy Naczelnych Wodzów Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945. Rozkazy do żołnierzy*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 2002.
- Rudnicki K., *1. Dywizja Pancerna pod Falaise i Chambois 15–21.VIII.1944*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej” (Londyn) 1975, nr 79.
- Rudnicki K., *Na polskim szlaku. Wspomnienia z lat 1939–1947*, Londyn 1952; 1983; 1984; 1986; Wrocław 1990.
- Ryan C., *A bridge too far*, New York 1974.
- Ryan C., *O jeden most za daleko*, tłum. T. Wójcik, Warszawa 1979; 1986; 1990; Poznań 2007.
- Rydel J., *„Polska okupacja” w północno-zachodnich Niemczech 1945–1948. Nieznany rozdział stosunków polsko-niemieckich*, Kraków 2000.
- ppłk. dypl. S. P., *10. Brygada Kawalerii Pancerniej w działaniu na Bredę, „Bellona” (Londyn) 1945, z. 4.*
- Samodzielna Brygada Strzelców Karpaccich. Opracowanie zbiorowe żołnierzy SBSK*, Londyn 1951; Warszawa 2014.
- Saperzy w służbie Polsce. Księga pamiątkowa*, oprac. red. A. J. Szugajew, Londyn 1985.
- Sarner H., *General Anders and the soldiers of the Second Polish Corps*, Cathedral City 1997.
- Sarner H., *Generał Anders i żołnierze II Korpusu Polskiego*, tłum. P. K. Domaradzki, Poznań 2002.
- Sarner H., *Zdobywcy Monte Cassino. Generał Anders i jego żołnierze*, tłum. P. K. Domaradzki, Poznań 2006.
- Schlesinger H., Borkowski S., *Żyd polski – żołnierz polski 1939–1945*, Rzym 1945.

- Seliwanowska W., *Przed Monte Cassino był Buzułuk*, Warszawa 2015.
- Sielecki S. [S-ski], *Plany działań operacyjnych na Bolonię*, „Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu” 1946, z 7.
- Siemaszko Z. S., *Generał Anders w latach 1892–1942*, Londyn–Warszawa 2012.
- Sienkiewicz J. W., *Artyści Andersa. Continuità e novità*, Warszawa–Toruń 2013; 2014; 2016.
- Sienkiewicz J. W., *Sztuka w poczekalni. Studia z dziejów plastyki polskiej na emigracji 1939–1989*, Toruń 2012.
- „Sitwa” (numer wydany jako Wydawnictwo Wileńskiej Brygady Żubrów), t. 2, Rzym 1945.
- Skibiński F., *1 Dywizja Pancerna w walce o wyzwolenie Francji 29.7. – 6.9.1944*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 1 (18).
- Skibiński F., *Axel*, Warszawa 1979.
- Skibiński F., *Bitwa pod Falaise*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1982, nr 2 (100).
- Skibiński F., *Bój pod Axel 15–20.9.1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968, nr 3 (47).
- Skibiński F., *Dowodzenie wojskami koalicji na tle bitwy w Normandii*, Warszawa 1968.
- Skibiński F., *Falaise*, Warszawa 1984.
- Skibiński F., *O sztuce wojennej na północno-zachodnim teatrze działań wojennych: 1944–1945*, Warszawa 1989.
- Skibiński F., *Operacja Falaise 7–21 sierpień 1944*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1957, nr 2 (3).
- Skibiński F., *Pierwsza pancerna*, Warszawa 1958; 1960; 1966; 1968; 1970; 1979.
- Skibiński F., *Polacy w dwóch bitwach na zachodzie w 1944 r. Monte Cassino – Falaise*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974, nr 3 (70).
- Skibiński F. [Ppułk. dypl. F.S.], *Rozważania nad organizacją wielkich jednostek pancernych*, „Bellona” (Londyn) 1941, z. 12.
- Skibiński F., *Udział 1 Dywizji Pancerniej w wyzwoleniu Belgii i Holandii w 1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1962, nr 1 (23).
- Skibiński F., *Walki 1 dywizji pancerniej w ostatnim okresie drugiej wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 2 (38).
- Skibiński F., *Wojska pancerne w II wojnie światowej*, Warszawa 1982.
- Skibiński F., *Zarys dziejów 1 Dywizji Pancerniej Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1956, nr 1 (1).
- Skibiński F., *Zgaga w związku z sagą*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1973, nr 1 (64).
- Słowo od redakcji*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1 (239).
- Smoliński J., *Evakuacja Wojska Polskiego do Wielkiej Brytanii w czerwcu 1940 roku*, Warszawa 1996.
- Smoliński J., *Koncepcje wojskowe gen. Kazimierza Sosnkowskiego i ich realizacja w okresie od lipca 1943 do października 1944 roku [w:] Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa–Siedlce 2008.

- Smoliński J., *Naczelne władze wojskowe Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945. Dokumenty*, Warszawa 2004.
- Smoliński J., *Polonia obu Ameryk w wojskowo-mobilizacyjnych planach rządu RP na uchodźstwie*, Warszawa 1998.
- Smoliński J., *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1997.
- Smoliński J., *Polskie władze państwowe i wojskowe na uchodźstwie*, Warszawa 1999.
- Smoliński J., *Polskie władze wojskowe na uchodźstwie 1939–1946*, Warszawa 2017.
- Solarz J., *1 Dywizja Pancerna 1939–1944*, Warszawa 2003.
- Solarz J., *1 Dywizja Pancerna 1944–1947*, Warszawa 2004.
- Sosabowski S., *Droga wiodła ugorem*, Londyn 1967.
- Sosabowski S., *Freely I Served: The Memoir of the Commander, 1st Polish Independent Parachute Brigade 1941–1944*, London 1960; 1982; Barnsley 2014.
- Sosabowski S., *Ik vocht voor de vrijheid*, Leiden 1960.
- Sosabowski S., *Najkrótszą drogą*, Londyn 1957.
- Sosabowski S., *Parachute General*, London 1961.
- Sosnkowski K., *Wybór pism*, wyb. i oprac. J. Kirszak, Wrocław 2009.
- Spostrzeżenia i uwagi z operacji 10 Brygady Kawalerii Pancernej we Francji, Belgii i Holandii. Sprawozdanie dowódcy 10 Brygady Kawalerii Pancernej płk. dypl. Tadeusza Majewskiego pisane w październiku 1944 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1994, nr 147.
- Stasiak W.K., *W locie szumią spadochrony. Wspomnienia żołnierza spod Arnhem*, Warszawa 1991.
- Stefanowicz A., *Krótki zarys operacji na przyczółku „Caen” w 1944 roku z końcowym udziałem w nich 1. Dywizji Pancernej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1973, nr 70.
- Stefanowicz A., *Rozważania na temat dowodzenia wojskami Sprzymierzonych w Normandii*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1974, nr 76.
- Stefanowicz A., *Zamykanie „worka Falaise” przez sprzymierzonych z udziałem 1 Dywizji Pancernej*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1974, nr 73.
- Stobiecki R., *Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r.*, Poznań 2005.
- Studia z dziejów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1939–1947)*, red. nauk. P. Chmielowiec, K. A. Tochman, Rzeszów–Warszawa 2019.
- Studziński A., *Wspomnienia kapelana Pułku 4. Pancernego „Skorpion” spod Monte Cassino*, Kraków 1998.
- Subotkin W., *Tragiczny lot generała Sikorskiego. Fakty i dokumenty*, Szczecin 1986.
- Suchcitz A., *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich 1941–1947*, Londyn 2002.
- Suchcitz A., Wroński M., *Barwa Pułku 7 Pancernego – zarys monograficzny*, Tarnowskie Góry–Londyn 2002.
- Szatsznajder J., *Cichociemni. Z Polski do Polski*, Warszawa 1985, 1990.
- Szczurowski M., *Artyleria Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w II wojnie światowej*, Toruń 2001.
- Szempliński A., *Przepustka do życia*, Warszawa 2002.

- Szpakowicz W., *Dzienniki cichociemnego 1939–1942*, wstęp, oprac. i red. K. Kaczmarek, K. A. Tochman, Rzeszów 2014.
- Szubański R., *Saga o broni pancерnej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1972, nr 4 (71).
- Szystowski F., *Uwagi o nowoczesnych wojskach pancernych i motorowych*, „Bellona” (Londyn) 1941, z. 8.
- Śledziński K., *Czarna kawaleria. Bojowy szlak pancernych Maczka*, Kraków 2011.
- Średnicki A., *Droga do Monte Cassino i dalej. Zapiski pamiętnikarskie i wspomnienia*, oprac. B. Wróblewska i B. Skaradziński, Warszawa 1993.
- Święcicki M., *Ostatni rok wojny. Wrażenia korespondenta wojennego*, Glasgow 1946.
- Święcicki M., *Seven Rivers to Bologna*, London 1946.
- Święcicki M., *With the Red Devils at Arnhem*, London 1945.
- Święcicki M., *Za siedmioma rzekami była Bolonia*, Rzym 1945.
- „Taran” (numer specjalny na pierwsze święto Pułku 4 Pancernego), 18 V 1946.
- Terlecki O., *Bojowe szlaki pustynne*, Kraków 1983.
- Terlecki O., *General Sikorski*, t. 1–2, Kraków 1981–1983.
- Terlecki O., *Polacy w kampanii włoskiej 1943–1945*, Warszawa 1971.
- Terlecki O., *Szkice i polemiki*, Kraków 1987.
- Thomas M., *Deutschland, England über alles. Rückkehr als englischer Besatzungsoffizier*, przedm. M. Gräfin Donhoff, München 1984.
- Tieke W., *In the Firestorm of the Last Years of the War. II. SS-Panzerkorps with the 9. and 10. SS-Divisions „Hohenstaufen” and „Frundsberg”*, Winnipeg 1999.
- Tochman K. A., *Cichociemni na Bałkanach we Włoszech i Francji. Słownik biograficzny*, Zwierzyniec–Rzeszów 2016.
- Tochman K. A., *Skok po niepodległość. Pułkownik Adam Boryczka (1913–1988)*, Rzeszów 2016.
- Tochman K. A., *Słownik biograficzny Cichociemnych*, t. 1–4, Zwierzyniec–Rzeszów 1994–2011 (kilka wydań).
- Tochman K. A., *Z ziemi obcej do Polski: losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej*, t. 1–2, Zwierzyniec–Rzeszów–Londyn 2006–2009.
- Tochman K. A., *Zapomniani Cichociemni z Wydziału Spraw Specjalnych MON PSZ na Zachodzie*, Rzeszów 2018.
- Trzecia Dywizja Strzelców Karpaccich, t. 1–2, red. M. Młotek, Londyn 1978–1991.
- Tucholski J., *Cichociemni*, Warszawa 1985; 1986; 1988.
- Tucholski J., *Powracali nocą*, Warszawa 1988.
- Tucholski J., *Spadochroniarze*, Warszawa 1991.
- Tucholski J., *Spadochronowa opowieść, czyli o żołnierzach gen. Sosabowskiego i cichociemnych*, Warszawa 1991.
- Tylka W., *Z dziejów Pułku 4 Pancernego „Skorpion” (1942–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 2004.
- Tym J. S., *I. Dywizja Pancerna. Organizacja i wyszkolenie*, Warszawa 2009.

- Tym J. S., *Doświadczenia i wnioski z działań taktycznych pułkowych grup bojowych na podstawie przykładów bojowych z walk 1. Dywizji Pancерnej* [w:] *Lotnictwo i broń pancerna w doktrynach wojennych i konfliktach militarnych XX i XXI wieku*, pod red. R. Bartnika, T. Zielińskiego, Warszawa 2012.
- Tym J. S., *Kwestia uzupełnień polskiej 1. Dywizji Pancерnej w latach 1944–1945*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 4 (233).
- Tym J. S., *Mity i legendy w dziejach polskiej Pierwszej Dywizji Pancерnej* [w:] *Mity i legendy w polskiej historii wojskowej*, t. 2, red. nauk. W. Caban, J. Smoliński, Kielce 2014.
- Tym J. S., *Pancerni i ułani generała Andersa*, Warszawa 2012.
- Tym J. S., *System dowodzenia 1. Dywizji Pancерnej w czasie kampanii normandzkiej* [w:] *Dzieje, wojsko, edukacja: księga jubileuszowa profesora Henryka Hermannna w 70. rocznicę urodzin*, Siedlce 2010.
- Tym J. S., *System dowodzenia 10. Brygady Kawalerii Pancерnej polskiej 1. Dywizji Pancерnej w latach 1944–1945* [w:] *Rok 1944 w badaniach humanistycznych. Studia i szkice*, red. nauk. H. Walczak, A. Wojtaszak, Szczecin 2015.
- Tym J. S., *System dowodzenia polskiej 1. Dywizji Pancерnej w latach 1944–1945* [w:] *Od sztuki wojennej do polemologii. Studia ofiarowane profesorowi Michałowi Huzarskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Czupryński, A. Polak, Warszawa 2012.
- Tym J. S., *Wojska pancerne Polskich Sił Zbrojnych 1940–1947. Doktryna, organizacja, szkolenie i działania bojowe*, Warszawa 2012.
- Tym J. S., *Zarys działań polskiej 1 Dywizji Pancерnej w północno-wschodniej Holandii i we Fryzji w kwietniu i maju 1945 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 3 (236).
- Tymieniecki B., *Na imię jej było Lily*, Londyn 1971; Warszawa 1984; 1987; 2009.
- Ułani Karpaccy. Zarys historii pułku*, red. J. Bielatowicz, Londyn 1966.
- Ułani Podolscy. Dzieje Pułku Ułanów Podolskich 1809–1947*, oprac. W. Drzewicki, Londyn 1982.
- Urquhart R. E., *Arnhem*, London 1958; tłum. pol. I. Bukowski, Warszawa 1974; 1990.
- Valentine I., *Baza 43. Cichociemni*, tłum. A. Wyrwas-Wiśniewska, Warszawa 2005.
- Valentine I., *Station 43. Audley End House and SOE's Polish Section*, London 2004; 2006.
- Wańkiewicz M., *Bitwa o Monte Cassino*, Rzym 1947; Warszawa 1989.
- Wapiński R., *Władysław Sikorski*, Warszawa 1978.
- War Diaries 1939–1945. Field Marshal Lord Alanbrooke*, red. A. Danchev, D. Todman, Berkeley 2001.
- Wawer Z., *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941–1942*, Warszawa 2012.
- Wawer Z., *Formowanie 1 Dywizji Pancерnej – trudne początki 1942 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1990, nr 134, 136.
- Wawer Z., *Monte Cassino. Walki 2 Korpusu Polskiego*, Warszawa 2009.

- Wawer Z., *O utrzymanie 9 Pułku Ułanów w składzie 4 Dywizji Piechoty – 1945 rok*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1990, nr 134.
- Wawer Z., *Organizacja Polskich Wojsk Lądowych w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, Warszawa 1992.
- Wawer Z., *Projekty organizacji polskiej wielkiej jednostki pancерnej w Wielkiej Brytanii 1941 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej” (Londyn) 1989, nr 133.
- Wawer Z., *Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSRR sierpień 1941 – marzec 1942*, Warszawa 2001.
- Weidinger O., *Division Das Reich. Der Weg der 2. SS-Panzer-Division „Das Reich”*, t. 1–5, Osnabrück 1982.
- Węldycz J., *Udział Pułku Ułanów Karpaccich w bitwie o Anconę*, „Wiadomości Wojskowe 2 Korpusu” 1946, z. 6.
- Węldycz J., *Z działań pułku samochodów pancерnych. Pułk Ułanów Karpaccich w akcji na Bologna*, „Bellona” (Londyn) 1946, z. 11/12.
- Werra Z., *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa 2009.
- Wesołowski M., *Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa*, Kielce 2004.
- Whittaker S., *Tug of War. The Allied Victory that Opened Antwerp*, Toronto 2000.
- Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. 17, Kraków b.r.w. [tw. Encyklopedia Gutenberga, 1930 r.].
- Wilhelmsmeyer H., *Der Krieg in Italien 1943–1945*, Graz 1995.
- Wilmont C., *The Struggle for Europe*, London 1952.
- Witkowski P., *Polskie jednostki powietrzno-desantowe na Zachodzie*, Warszawa 2010.
- Wojciechowski Z., *Źródła do dziejów wojen i wojskowości polskiej w zbiorach specjalnych Wojskowego Biura Badań Historycznych [w:] VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. nauk. K. Pindel, Toruń 2004.
- Wojewódzki I., *Kazimierz Sosnkowski podczas II wojny światowej. Książę niezłomny czy Hamlet w mundurze?*, Warszawa 2009.
- Wroński M., *Barwa 9. Batalionu Strzelców Flandryjskich – zarys monograficzny*, Londyn–Tarnowskie Góry 2001.
- Wroński M., *Monografia Znaku Pułkowego 15 Pułku Ułanów Poznańskich (1944–1947)*, Tarnowskie Góry–Londyn 2011.
- Wroński M., *Od śniegów Sybiru do pomarańcz gaju. Dzieje 7. Pułku Artylerii Przeciwpancерnej II Korpusu Polskiego 1942–1947*, Londyn 1986.
- Wroński M., *Ostatni polscy huzarzy. Monografia 10 Pułku Huzarów (1944–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 1997.
- Wroński M., *Ostatni Ułani Śląscy. Monografia Pułku 3. Ułanów Śląskich (1944–1947)*, Londyn–Tarnowskie Góry 2004.
- Wroński M., *Wielbłąd i pustynia*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały” 1994, t. 2.

- Wspomnienia wojenne żołnierzy 8 Batalionu Strzelców Krwawych Koszul 1 Polskiej Dywizji Pancernej gen. Maczka*, oprac. E. Bronowicz, Londyn b.d.w.
- „Wybitnie wroga jednostka”. *Komuniści przeciwko generałowi Władysławowi Andersowi 1943–1970*. Wybór dokumentów, Leszno 2008.
- Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie*, Londyn 1952.
- Wysocki T. A., *1 Polska Dywizja Pancerna 1938–1947*, Londyn 1989.
- Wysocki T., *Z działań 10. Brygady Kawalerii Pancerniej na terenie Niemiec*, „Bellona” (Londyn) 1946, z. 7.
- Wyszczelski L., *Doktorowi Jerzemu Kirszakowi w odpowiedzi*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 1 (234).
- Wyszczelski L., *Generał Kazimierz Sosnkowski*, Warszawa 2010.
- Wyszczelski L., *O wymuszonej odpowiedzi*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 4 (237).
- Z działań 1 Dywizji Pancerniej, Bitwa Falaise-Chambois*, „Bellona” (Londyn) 1945, z. 2.
- Z dziejów 25-go Pułku Ułanów Wielkopolskich*, red. W. A. Lasocki, Londyn 1970.
- Z księgi szarych dni 2 BSK*, Rzym 1945.
- Za naszą i waszą wolność. Bitwa o Monte Cassino z perspektywy polskiej i włoskiej. Per la nostra e la vostra libertà. La battaglia di Montecassino vista da una prospettiva polacca e italiana*, red. nauk. C. Salmeri, Katowice 2017.
- Zając J., *W Szkocji i na Środkowym Wschodzie. II tom pamiętników wojennych „Dwie wojny”*, Londyn 1967.
- Zajączkowski M., *Sztylet komandosa*, Warszawa 1991.
- Zajączkowski T., *Od Ostrej Bramy do Ósmej Armii*, Rzym 1945.
- Zakrzewski S., *Z walk Pułku Ułanów Karpackich pod Loreto*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej” (Londyn) 1963, nr 32.
- Zawistowski T., *Orły do czapek w 2. Korpusie Polskim*, b.m.w. 2016.
- Zgorzelski W., *Odpowiedź na „Apel”*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej” (Londyn) 1975, nr 78.
- Zielony talizman. Reportaże z dziejów pierwszej samodzielnej kompanii Commando 1942–1944*, Bologna 1946; Łomianki 2006.
- Zuehlke M., *Gothic Line. Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Vancouver 2006.
- Zuehlke M., *On to Victory. The Canadian Liberation of the Netherlands March 23 – May 5, 1945*, Vancouver 2010.
- Zuehlke M., *Terrible Victory. First Canadian Army and the Scheldt Estuary Campaign September 13 – November 6, 1944*, Vancouver 2008.
- Zuehlke M., *The Liri Valley. Canada's World War II Breakthrough to Rome*, Vancouver 2001.
- Zuziak J., *1 Dywizja Pancerna gen. Stanisława Maczka we wspomnieniach żołnierzy*, cz. 1–2, Warszawa 2000–2001.
- Zuziak J., *Generał Marian Kukiel 1885–1973, żołnierz, historyk, polityk*, Pruszków 1997.

- Zuziak J., *Polska historiografia wojskowa w Wielkiej Brytanii w latach 1939–1990*, Warszawa 2001.
- Zuziak J., *Źródła do historii wojskowości w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Instytutu Józefa Piłsudskiego i Studium Polski Podziemnej [w:] VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. nauk. K. Pindel, Toruń 2004.
- Zychowicz G., *General Bolesław Szarecki 1874–1960*, Warszawa 1988.
- Żak J., *Nie walczyli dla siebie. Powojenna odyseja 2. Korpusu Polskiego*, Warszawa 2014.
- Żaroń P., *Armia Andersa*, Toruń 1996.
- Żaroń P., *Armia Polska w ZSRR, na Bliskim i Środkowym Wschodzie*, Warszawa 1981.
- Żaroń P., *General Władysław Sikorski. Żołnierz, mąż stanu i Naczelny Wódz 1939–1943*, Toruń 2003.
- Żaroń P., *Kierunek wschodni w strategii wojskowo-politycznej gen. Władysława Sikorskiego 1940–1943*, Warszawa 1988.
- Żebrowski M.W., *Zarys historii polskiej broni pancernej 1918–1947*, Londyn 1971.
- Żołnierze Generała Maczka*, oprac. i red. Z. Mieczkowski, Warszawa–Londyn 2003.

STRESZCZENIE

Juliusz S. Tym, Dzieje wojska Polskich Sił Zbrojnych w latach 1940–1947. Stan badań i perspektywy rozwoju

Artykuł ukazuje aktualny stan badań nad wycinkiem historii oręża polskiego – dziejami wojska, czyli jednostek lądowych Polskich Sił Zbrojnych istniejących w latach 1940–1947 i podporządkowanych legalnym władzom Rzeczypospolitej funkcjonującym w Londynie, a także perspektywy rozwoju tych badań. Autor skupił swą uwagę przede wszystkim na publikacjach zwartych, które ukazały się od 1945 r. poczynając aż do dnia dzisiejszego. Omawiając stan badań, przedstawił dokonania zarówno historiografii emigracyjnej, jak i krajowej. W tej ostatniej wyróżnił dwa okresy – przed i po 1990 r. Omówił również dokonania historiografii zachodniej na tym polu. Autor skoncentrował swą uwagę na najważniejszych nurtach dotychczasowej historiografii oraz dominujących trendach dotyczących edycji źródeł, wspomnień, biografistyki oraz monografii, które pogrupował tematycznie. W odniesieniu do czasopism naukowych jedynie wymienił kilka najważniejszych wychodzących na Uchodźstwie oraz dwa czołowe tytuły historyczno-wojskowe wydawane w Kraju. Wskazał również na najważniejsze archiwa polskie i zagraniczne, w których zasobach znajdują się źródła niezbędne w odtwarzaniu dziejów wojska Polskich Sił Zbrojnych. Dokonał również ogólnej charakterystyki potencjału poszczególnych środowisk naukowych, które prowadzą profesjonalne badania nad historią Polskich Sił Zbrojnych. Omawiając perspektywy rozwoju tych badań, wskazał postulowane ich kierunki oraz tematykę, która czeka na swoich odkrywców. Zakończył, że nadal istnieje wiele obszarów oczekujących na naukową eksplorację.

Naświetlenie dotychczasowego dorobku, w tym nowych ustaleń, pozwala dostrzec perspektywy dalszego rozwoju badań, ponieważ wiele aspektów funkcjonowania wojska Polskich Sił Zbrojnych pozostaje cały czas niezbadanych. Swe rozważania autor zamknął krótkim podsumowaniem odnoszącym się do wyzwań i szans oraz ewentualnego ryzyka i zagrożeń dla przyszłych badań.

Słowa kluczowe: Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie, historiografia

SUMMARY

Juliusz S. Tym, The history of the Polish Armed Forces in 1940–1947. State of Research and Prospects for Development (Part 2)

The article presents the current state of research on a fragment of the history of the Polish military – the history of the army, i.e. land forces of the Polish Armed Forces existing in the years 1940–1947 and subordinated to the legal authorities of the Republic of Poland in London, as well as prospects for the development of this research.

The author focused primarily on non-serial publications which have appeared since 1945 until today. Discussing the state of research, he presented the achievements of both emigration and national historiography. In the latter, he distinguished two periods: before and after 1990. He also discussed the achievements of Western historiography in this field. The author concentrated on the most important trends in historiography so far and on the predominant trends in editing sources, memoirs, biographies and monographs, which he grouped thematically.

As far as scientific journals are concerned, the author just mentioned a few of the most important ones published in exile and two leading historical-military ones published in Poland. He also pointed to the most important Polish and foreign archives, which contain sources necessary for the reconstruction of the history of the Polish Armed Forces. The author also characterized briefly the potential of the particular scientific circles that conduct professional research on the history of the Polish Armed Forces. Discussing the prospects for the development of this research, he pointed out the suggested directions and topics that remain undiscovered. He stressed that there are still many areas awaiting scientific exploration.

Casting light on the results of the investigations, including new findings, opens up the possibility of writing many articles, including source papers, because many aspects of the functioning of the Polish Armed Forces are still unexplored. It is also a field for many monographs and syntheses. The author concluded his deliberations with a short summary referring to the challenges and opportunities as well as possible risks and threats to future research.

Keywords: Polish Armed Forces in the West, historiography

АННОТАЦИЯ

Юлиуш С. Тым, История армии Польских Вооруженных Сил в 1940–1947 гг. Состояние исследований и перспективы развития (часть 2)

В статье анализируется современное состояние исследований определенного отрезка истории сухопутных подразделений Польских вооруженных сил, существовавших в 1940–1947 годах и подчиненных законным органам власти Польской Республики, действовавшим в Лондоне, а также перспективы развития этих исследований.

Автор обратился в первую очередь к книжным публикациям, изданным в период с 1945 года до наших дней. Анализируя состояние исследований, он представил достижения как эмигрантской, так и национальной историографии, в которой он различал два периода – до и после 1990 года, но также отметил и достижения западной историографии в этой области. Автор сосредоточил свое внимание на наиболее важных ее направлениях и доминирующих тенденциях в работе с источниками, воспоминаниями, биографиями и монографиями, которые он сгруппировал по темам.

Что касается научных журналов, то он упомянул лишь несколько наиболее важных документов, издаваемых Польшей в изгнании, и два ведущих военно-исторических издания, опубликованных в стране. Кроме того, автор указал на наиболее важные польские и зарубежные архивы, содержащие документальные источники, необходимые для осмысления истории армии Вооруженных сил Польши. Он также сделал общее описание потенциала отдельных научных сообществ, которые проводят профессиональные исследования по истории Польских вооруженных сил. Анализируя перспективы развития исследований данной тематики, автор подчеркнул наиболее постулируемые направления, а также темы, которые все еще ждут своих первооткрывателей, и отметил их существенное количество.

Обнародование результатов исследований, в том числе недавних открытий, создает условие для появления различных научных статей, поскольку до сих пор многие аспекты функционирования армии Польских вооруженных сил остаются неисследованными. Этот материал может послужить основой как для монографий, так и для синтезирующих работ. Статья резюмируется кратким изложением проблемных моментов и возможностей, а также возможных рисков и угроз для будущих исследований.

Ключевые слова: польские вооруженные силы на западе, историография